

4

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤ. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

JOURNAL INTERNATIONAL
D'ARCHÉOLOGIE
NUMISMATIQUE

DIRIGÉ ET PUBLIÉ

PAR

J. N. SVORONOS

Directeur du Musée National Numismatique.

TOME HUITIÈME

Premier et deuxième trimestre 1905

EXTRAIT

I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ

Α'.

ATHÈNES

CHEZ L'ÉDITEUR M. J. N. SVORONOS
ET CHEZ MM. BECK ET BARTH

SOMMAIRE

DU PREMIER ET DEUXIÈME TRIMESTRE 1905.

	Pages
FR. HULTSH, Ein altkorinthisches Gewicht	5— 6
E BABELON, Les origines de la monnaie à Athènes (suite et fin) avec fig. 1-14.	7— 52
K. M. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Βυζαντιακά μολυβδόβουλλα ἐν τῷ Ἐθν. Νομισμ. Μουσείῳ Ἀθηνῶν (συνέχεια) (<i>Planche A</i>)	53—102
G. DATTARI, Comments on a hoard of Athenian Tetradrachms found in Egypt (<i>Plan-</i> <i>ches II, III et IV</i>).	103—114
A. K. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΥ, Ἀναλύσεις ἀρχαίων νομισμάτων .	115—120
K. M. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ λεγόμενον μολυβδόβουλ- λον τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος Δαβίδ (<i>vignette</i>)	121—130
I N. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Ἐλευσινιακά (<i>vignette</i>).	131—160
— — Τὰ Ἕνεα ἢ Ἄναια τῆς Καρίας (<i>Planche V</i>)	161—174
K. REGLING, Ἐννοδία	175—176

Cette Revue paraît quatre fois par an et forme un volume annuel d'au moins 20 feuilles typographiques, accompagné de nombreuses planches et vignettes.

Elle ne s'occupe que de la Numismatique ancienne (Grecque, Romaine et Byzantine), dans tous ses rapports.

L'abonnement est de 20 francs (or) ou 25 drachmes par an.

Pour tout ce qui a rapport à la Revue s'adresser à M. J. N. Svoronos, Directeur du Musée National Numismatique, à Athènes.

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑ

Ἦ νεφέλη καὶ σκοτόμαινα, ἣ νῦν ἐπέχει τὴν Ἑλλάδα. Ἦ Δῆμητερ,
ἣ πάλαι μὲν αὐτόθι τὴν Κόρυθν εὖρες, νῦν δέ σοι ζητεῖν ὁ νεὸς λείπεται.

Ἀριστείδου Ἑλευσινιακός.

Ἐξ ὅτου ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστῆμη ἤρξατο ζητοῦσα διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἀρχαιολογικῶν τόπων νὰ διαφωτίσῃ τὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τοπογραφίαν τῶν διασημοτάτων ἀρχαίων ἱερῶν περιβόλων, οὐδέποτε ἴσως ἄλλοτε ἐπελάβετο ἀνασκαφῆς μετὰ τοσαύτης περιεργίας καὶ διαφέροντος μεθ' ὅσης τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς Ἑλευσίνος. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὴν περὶ τῆς τελετῆς τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων εὐλαβῆ αὐτῶν σιωπὴν ἐπεξέτειναν καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔτι τῶν κτιρίων τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἠῤῥαξε τὴν περιεργίαν τῶν σοφῶν, ἐλπίζόντων εὐλόγως, ὅτι αἱ ἀνασκαφαὶ δὲν ἦτο δυνατόν ἢ νὰ ἐπιχίσι-σσοι φῶς, ἂν μὴ ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως καὶ τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων, πάντως ὁμως ἐπὶ τῆς τοπογραφίας τῶν ἐν τῷ Ἑλευσινίῳ οἰκοδομημάτων.

Μετὰ τὰς ἤδη ἐν ἔτει 1811 ἀτελεῖς ἀνασκαφὰς ὑπὸ τῶν ἄγγλων Dilettanti καὶ τὴν μεταγενεστέραν μικρὰν ἀνασκαφὴν τοῦ F. Lenormant, ἔλαχεν ὁ εὐτυχῆς κληρὸς τῆς μετὰ μεγίστης ὑπομονῆς, ἐπιμονῆς καὶ δαπάνης ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας καὶ Ἑλλην. Κυβερνήσεως παρασκευασθείσης συστηματικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑλευσίνος τῷ ἀρχαιολόγῳ Δ. Φιλίῳ, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1882 μέχρι τοῦ 1894 ἐπιμελῶς ἐργασθεὶς καὶ μοχθήσας ἀνέσκαψεν οἷτω τελείως πάντα τὸν ἱερὸν περιβόλον τοῦ Ἑλευσινίου, ὥστε νῦν πρόκειται ἡμῖν πληρὴς τὸ τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ ἱεροῦ μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ πολυαρίθμων οἰκοδομημάτων ¹.

1. D. Philios, *Éleusis, ses mystères, ses ruines et son Musée*, Athènes 1896.

Λυστυχῶς οὐδέποτε ἴσως ἄλλοτε ἀνασκαφῆ διεψευσεν οὕτω τελείως τὰς ἐπ' αὐτῆς σπηρυθλείσας ἐλπίδας, ὡς πρὸς τὸ τοπογραφικὸν τοῦλάχιστον αὐτῆς μέρος. Ἀληθῶς, ἂν καὶ πολλὰ ἴδιη ἔτι παρῆλθον ἀπὸ τῆς τελείας ἀποκαλύψεως τοῦ περιβόλου, δὲν ἐγένετο δυνατὸν νὰ ὀρισθῆῃ κατὰ τρόπον ἀναμφισβήτητον ἢ μόνον τὸ ὄνομα τοῦ παρὰ τὰ μεγάλα προπύλαια Καλλιγύρουι φρέατος καὶ τοῖ ἐν τῷ ὑπὸ τὸν βράχον σπηλαιῶ μικροῦ ναοῦ τοῦ Πλούτωνος, ὧν ἀμφοτέρων ἢ ταύτις ἀφείλεται αὐτῶ τῷ κ. Φιλίῳ. Τίς ὅμως ὁ κυρίως ναὸς τῆς Δήμητρος; ποῦ ἔκειτο ὁ μέγας βωμός; τίνα τὰ ὀνόματα τῶν ἐν τῷ τεμένει ἀνακαλυφθέντων τριῶν ναομόρφων οἰκοδομημάτων Γ', Κ, Γ τοῦ τοπογραφικοῦ πίνακος τοῦ κ. Φιλίου; τί ἐστὶ τὸ οἰκοδόμημα D¹; ποῦ ἔκειτο τὸ τῆς λατρείας ἄγαλμα τῆς θεᾶς; τίνες οἱ *θησαυροὶ* τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης; εἶχεν ἡ Κόρη ἴδιον ναὸν καὶ τίς οὗτος; τί ἐστὶ τὸ περιέργον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου κατασκευάσμα Γ¹; *Τελεστήριον* καὶ ναὸς τῆς Δήμητρος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἢ δύο διάφορα οἰκοδομήματα; καὶ πλεῖστα ἄλλα ὁμοίως φύσεως ζητήματα παραμένουσι μέχρι τοῦ νῦν ἄνευ ὀριστικῆς καὶ βεβαίας ἀπαντήσεως. Οὕτω δὲ ὁ συγκρίνων τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἱεροῦ τούτου πρὸς ἐκεῖνα ἐτέρων ὁμοτίμων περιβόλων, π. χ. τῆς Ὀλυμπίας, τῶν Δελφῶν, τῆς Ἐπιδαύρου, καταπλήσεται βλέπων τὰ ὅλως πτωχὰ διδάγματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἐλευσινίου, τοσοῦτο μᾶλλον καὶ ὅσον δὲν στεροῦμεθα ἀρκετῶν ἐπικουρικῶν ἀρχαίων εἰδήσεων δυναμένων νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς πρὸς λύσιν πολλῶν τῶν προβλημάτων τούτων.

Οὕτως ἔχοντας τοῦ ζητήματος, ἦτο φυσικὸν ὅτι καὶ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι πλὴν τοῦ Φιλίου ἐνόμισαν ὅτι ἐπετρέπετο αὐτοῖς ἵνα ἀπὸ διαφόρων σημείων ὀρμώμενοι ἐπιχειρήσωσι νὰ προβιβάσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτοῖς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν πρὸς διαλεύκανσίν τινων τῶν ζητημάτων τούτων. Πλὴν δ' ἄλλων οἱ γάλλοι Blavette¹ καὶ Foucart², ὁ γερμανὸς Rubensohn³ καὶ ἡμεῖς⁴ ἐζητήσαμεν νὰ δει-

1. Bulletin de Corr. Hell. 1884, 254 κέξ.

2. Les grands Mystères d'Éleusis. Personnel-Cérémonies. Paris 1900.

3. Die Mysterienheiligtümer in Eleusis und Samothrake. Berlin 1892.

4. Ἐρμηνεῖα τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου, Ἀθῆναι 1901 -- Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχαιολ. τόμ. Δ' (1901) σελ. 169-513.

ξομεν ὅτι αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ Φιλίου διεφώτισαν πλείονα ἢ ὅσα αὐτὸς νομίζει τοπογραφικὰ ζητήματα, καὶ ἄλλως ἢ ὡς αὐτὸς φρονεῖ.

Δυστυχῶς, ἢ μᾶλλον εὐτυχῶς διὰ τὴν ἐπιστήμην, αἱ μελέται αἴται, καὶ μάλιστα ἡ ἐμῆ, ἐτάραξαν τὸν δικαίως ἀποκλειστικοῦ ἱεροφάντου τῆς Ἐλευσίνος δικαιώματα κεκτημένον φίλον Φίλιον, ὅστις καὶ ἐπελάβετο ἵνα ἀποδείξῃ ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως τὸ ὀρθὸν ἐν ταῖς νέαις μελέταις καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἐμῇ, ὅτι δὲ μόνη ἀλήθεια ἢ πιθανότης παραμένουσι μόνον ὅσα αὐτὸς ἐδίδαξεν, ἐδογματίσεν ἢ φρονεῖ.

Χαίρων ὅτι ἐγενόμην ἀφορμὴ ἵνα ὁ Φίλιος ἀνακινώσῃ τινὰ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῶν πολυετῶν αὐτοῦ ἐλευσινιακῶν ἐρευνῶν καὶ μελετῶν, ὧν τὴν συστηματικὴν δημοσίευσιν μάτην ἀναμένει ἀπὸ ἐτῶν μετὰ μεγίστης καὶ εὐλόγου ἀνυπομονησίας ὁ ἀρχαιολογικὸς κόσμος, ἔσπευσα νὰ φιλοξενήσω τὴν κατ' ἐμοῦ πολεμικὴν αὐτοῦ ἐν τῷ παρόντι περιοδικῷ (τόμ. Ζ', 1904, σελ. 11-60), ἔκρινα δ' ὅμως καθήκόν μου νὰ δηλώσω ἀμέσως τότε (αὐτόθι, σελ. 61) ὅτι θεωρῶ ὅλως ἀστήρικτα καὶ ἐσφαλμένα πάντα τὰ νέα αὐτοῦ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν γνωμῶν τοι καὶ ἐναντίον τῶν τε ἐμῶν καὶ τῶν ἐκείνων τῶν συμφρονούντων μοι, ὑποσχεθεὶς νὰ ἀναιρέσω αὐτὰ εὐθύς ὡς εὔρω κατ' ἄλληλον τὸν πρὸς τοῦτο ἀπαιτούμενον χρόνον καὶ χώρον.

Τὴν ὑπόσχεσίν μοι ταύτην ἐκπληρῶ νῦν ἀρχόμενος ἀπὸ τοῦ κυριωτέρου τῶν ζητημάτων, ἀφ' οὗ δὴ καὶ πάντων σχεδὸν τῶν λοιπῶν ἤρτηται ἡ λύσις, ἂν δηλαδὴ τὸ ὑπὸ τῶν πηγῶν γνωστὸν Ἐλεστήριον, τὸ ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῶν Dilettanti, τελείως δὲ ὑπὸ τοῦ Φιλίου ἀποκαλυφθέν, εἶναι αὐτὸς ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, ὡς θέλει ὁ Φίλιος, ἢ ἕτερον ὅλως ἄσχετον τοῦ ναοῦ τούτου οἰκοδόμημα.

Α'.

Τελεστήριον. Ναὸς Δήμητρος (Ἀνάκτορον).

Ἄφοῦ αἱ ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν εἰδήσεις περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐλευσίνος φαίνονται οὕτως ἀνεπαρκῆ, ὥστε ἐγένοντο ἀφορμὴ δύο ἐντελῶς ἀντιθέτων γνωμῶν παρὰ τοῖς ἐρευνηταῖς, ἀρήσωμεν αὐτὰ πρὸς στιγμὴν κατὰ μέρος, ἐπιχειρήσωμεν δέ, πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες τὸ ὑπὸ τοῦ Φιλίου

δημοσιευθὲν πλήρες τοπογραφικὸν σχέδιον τοῦ ἱεροῦ, νὰ διαφωτίσω-
μεν τὸ ζήτημα βασιζόμενοι ἐπὶ μόνων τῶν γενικῶν γνώσεων ἐκείνων,
ὡς νῦν ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως κέκτηται ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη ἐκ
τῆς μελέτης ἄλλων ὁμοίας φύσεως ἱερῶν περιβόλων, ὧν περὶ τῶν οἰ-
κοδομημάτων οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Τῶν περιβόλων τούτων οὐδεὶς μᾶλλον τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν
Ἀκρόπολιν ἱεροῦ τεμένους Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως παρουσιάζει
μεῖζονα ἀναλογίας καὶ ὁμοιοτέρας ἀνάγκας λατρείας πρὸς τὸ ἐν Ἐλευ-
σίνι τέμενος τῶν δύο θεῶν. Ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ τοῦ Διονύσου¹
συνέρρεεν, ὡς ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ τῆς Ἐλευσίνος, πλήθος ἄπειρον ἀν-
θρώπων, ἵνα παραστῇ εἰς τὴν τελετὴν τῶν ἱερῶν δραμάτων τῶν πη-
γασάντων ἐκ τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου. Ἀμφοτέρων ἡ φήμη συνε-
βάδισε καὶ συνηξήθη τεραστίως καθ' ἅπαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον.
Ὡς δ' ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος ἠῤῥάνετο ὁ ἀριθμὸς, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ κατὰ
εὐρύτητα χώρου ἀνάγκαι τῶν θεατῶν τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν τοῦ
ἐν Ἀθήναις τεμένους, οἷτως ἠῤῥάνοντο αἱ αὐταὶ ἀνάγκαι τῶν θεατῶν,
ἧτοι *ἐποπτῶν* τοῦ ἐν Ἐλευσίνι τελουμένου «*μυστικοῦ δράματος*»². Ἡ
μόνη διαφορὰ μεταξύ τῶν δύο λατρείων ἦτο ὅτι ἡ μὲν τελουμένη ἐν
τῷ Διονυσιακῷ τεμένει ἦτο φανερὰ καὶ ἀνοικτὴ εἰς πάντας, ἐνῶ ἡ ἐν
τῷ Ἐλευσινίῳ ἦτο σφόδρα μυστικὴ καὶ δυσπρόσιτος, οὐδενὶ ἀμυήτῳ
ἐπιτρεπομένου, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, νὰ ῥίψη βλέμμα ἐπ' αὐτῆς. Ἐπο-
μένως ἡ μόνη ἐκ τῶν προτέρων βεβαία, ἢ τοῦλάχιστον πιθανή, ἀρχι-
τεκτονικὴ διαφορὰ μεταξύ τῶν πρὸς τέλεσιν τῶν ἱερῶν δραμάτων
προωρισμένων οἰκοδομημάτων ἦτοι τῶν τελεστηρίων τῶν δύο τε-
μενῶν, εἶναι ὅτι ἐν Ἐλευσίνι τὸ θέατρον τῆς τελετῆς, τὸ καλούμενον
ὑπὸ τῶν ἀρχαίων *Τελεστήριον*, ἦν κλειστὸν καὶ ἀπρόσιτον εἰς τοὺς
ὀφθαλμοὺς τῶν περιέργων, τοῦναντίον δὲ τὸ ἐν Ἀθήναις, ἐν ᾧ ἔτε-
λοῦντο αἱ «*πίτριαι τελεταὶ*» τοῦ Διονύσου³. Τούτου τελέντος, ῥίψω-
μεν ἐν βλέμμα συγκρίσεως πρὸς τὰ νῦν, παρὰ Φιλίῳ καὶ Dörpfeld,

1. Ἴδε Dörpfeld, Das Griechische Theater Πίναξ II.

2. Κλήμ. Ἀλεξανδρ. Πρωτρεπτικὸς II, 12-19.

3. Ἀριστοφ. Βάτρ. 328. Πβλ. «*τὰς Διονύσου τελετάς*» παρ' Ἀπολλοδώρῳ
2,22. — Ἑδριπ. Βάχχαι στ. 22: «*καταστήσας ἐμὰς τελετάς*» κτλ.

φανερὰ προκείμενα οἰκοδομήματα τῶν τελεστηρίων τῶν δύο τεμενῶν, ὡς ταῦτα εἶχον κατὰ τὴν ἀκμὴν αὐτῶν.

Πυρὴν τοῦ Διονυσιακοῦ τεμένους εἶναι ὁ βωμὸς τοῦ Διονύσου, ἀρχικὸν κέντρον τῆς λατρείας. καὶ οἱ παρ' αὐτὸν δύο τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ναοί, ἀρχαιότερος καὶ νεώτερος. Τοῦ ναοῦ δ' ὅμως πρὸς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύοντος ἢ πρὸς κατοικίαν τοῦ θεοῦ, δηλαδὴ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ, ἡ ἀκμὴ τοῦ τεμένους δὲν καθίστα ἀναγκαίαν ἢ ἐν μικρῷ μέτρῳ τὴν κατὰ μέγεθος αὔξησιν τοῦ ναοῦ, ἀφοῦ ἐν αὐτῷ οὐδεὶς ἄλλος πλὴν τοῦ ἱερέως εἰσῆρχετο. Ἡ αὔησις τοῦ μεγέθους τοῦ ναοῦ ἦτοι ἡ οἰκοδομία τοῦ νεωτέρου καὶ μεγαλυτέρου ναοῦ ἀφορμὴν κυρίαν εἶχε τὸ μείζον μέγεθος τοῦ νεωτέρου χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τοῦ θεοῦ, καὶ δὴ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀλκαμένους ποιηθέντος, ὅτε πλέον ἀπρηχαιώθη ἢ δὲν ἐπῆρκει πρὸς τὴν λαμπρότητα τῆς λατρείας τὸ ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ ναῷ ξόανον τοῦ Ἐλευθερέως¹, οὐδόλως δ' ἠδύνατο νὰ ἐπιρρασθῆ ἐκ τῶν ἀναγκῶν τοῦ κατὰ περιόδους μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἀριθμοῦ τῶν θεατῶν τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν.

Ἄλλως δ' ὅμως συνέβη ἀναγκαίως ὡς πρὸς τὸν χῶρον τὸν πρὸς τὴν τέλει τῶν Διονυσιακῶν δραμάτων προωρισμένον. Ὁ περὶ τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ κύκλος τῆς ὀρχήστρας ἦτο, ὡς γνωρίζομεν, ἐπαρκῆς ἐν ἀρχῇ πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ὀλίγων θεατῶν Ἐφ' ὅσον ὅμως σὺν τῷ χρόνῳ ηὔξανετο, καὶ δὴ τεραστίως, ὁ ἀριθμὸς τῶν θεατῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξανετο τὸ Τελεστήριον ἦτοι ὁ θέατρον ἐπονομασθεὶς ἐκ τοῦ κυριωτέρου αὐτοῦ μέρους χῶρος τοῦ τόπου τῶν τελετῶν, μέχρις οἷ κατέλαβε τεράστιον χῶρον, μέχρι σχεδὸν τῆς βάσεως τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως ἐν τῷ βράχῳ λαξευθέν.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς βλέπομεν ὅτι συνέβη καὶ ἐν Ἐλευσίνι. Παρὰ τὸν βωμὸν τῶν θεῶν καὶ δὴ ἀκριβῶς «ἐπὶ προύχοντι κολωνῷ» συμφώνως τῷ ὄρισμῷ τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου εἰς Δήμητρα, εὐρίσκομεν τὰ λείψανα δύο εὐμεγέθων ναῶν, ὧν πάντως ὁ εἷς θὰ εἶναι ὁ τῆς Δήμητρος, ἂν μὴ καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἐν Ἀθήναις, νεώτερος ναὸς τῆς αὐτῆς θεᾶς οἰκοδομήθη παρὰ τὸν ἀρχαιότερον. Παραπλεύρως δ' αὐτῶν εὐρίσκομεν τεράστιον οἰκοδόμημα βαθμίδας θεάτρον ἐπίσης περιλαμ-

1. Παισαν. 1, 20, 2.

βάνον, « ὄχλον θεάτρου δέξασθαι δυνάμενον » κατὰ τὸν Στράβωνα, *Τελεστήριον* δὲ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενον ἔνεκα τῶν ἐν αὐτῷ τελο-
 μένων μυστικῶν δραμάτων τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος. Ἀπὸ αἰῶνος
 εἰς αἰῶνα δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν, χάρις εἰς τὰς ἀνασκαφὰς
 τοῦ Φιλίου, τὴν τερασίαν καὶ ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Διονυσιακοῦ θεά-
 τρου ἀνάπτυξιν, ἣν ἔλαβεν ἔνεκα τῆς προοιούσης ἀκμῆς τῆς Λημιτρια-
 κῆς λατρείας καὶ τῆς τερασίας αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστῶν ἢτοι
 τῶν θεατῶν τῶν ἱερῶν μυστηριωδῶν τελετῶν. Συμφώνως δὲ τῷ μυστικῷ
 χαρακτῆρι τῶν ἐν αὐτῷ τελομένων τελετῶν βλέπομεν τὸ *Τελεστήριον*
 τοῦτο ὠκοδομημένον οὕτως, ὥστε τὰ ἐν αὐτῷ τελούμενα νὰ ᾄσιν ἔνεκα
 τῶν παχέων καὶ ὑψηλῶν αὐτοῦ τοίχων, τῶν ἀποκρυπτόντων τὰ ἐντὸς
 αὐτοῦ γινόμενα, ἐντελῶς ἀθέατα καὶ ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν
 μὴ ἐχόντων δικαίωμα εἰσόδου ἐν αὐτῷ. Μόνη ἢ *πολύ κατόπιν* προσ-
 τεθεῖσα « πρὸς ἄνεσιν τῶν μυστῶν » Φιλώνειος ἐξωτερικὴ στοὰ τοῦ
*Τελεστηρίου*¹, ἢ μηδεμίαν σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὰ ἐν τῷ *Τελεστηρίῳ* τε-
 λούμενα μυστικά δράματα, — ὡς οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς Διονυ-
 σιακὰς τελετὰς καὶ ἢ ὁμοίως ἐπὶ τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου ἐρειδομένη
 καὶ πρὸς ἄνεσιν τῶν θεατῶν χρησιμεύουσα ὁμοία στοά, — εἶναι προ-
 σιτῆ εἰς τὰ βλέμματα τῶν πέριξ ἀνθρώπων.

Τῶν πραγμάτων οὕτω σαφῶς ἐχόντων συμφώνως πρὸς τὰς γενι-
 κάς ἡμῶν ἀρχαιολογικὰς γνώσεις, ἐρωτᾷ τις μεγάλως ἀπορῶν, τίνας
 εἶναι αἱ ῥηταὶ ἢ τοῦλάχιστον ἰσχυραὶ μαρτυρίαι ἐκεῖναι τῶν ἀρχαίων,
 ἐφ' ὧν ἐβασίσθησαν καὶ βασίζονται ὅσοι, ὡς ὁ Φίλιος, διδάσκουσιν
 ἢτι τὸ θέατρον τῶν ἐν Ἐλευσίνι μυστικῶν τελετῶν, τὸ *Τελεστήριον*,
 εἶναι αὐτὸς ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος. Τὸ ἐρώτημα τοῦτο προβάλλει τις
 τοσοῦτο μᾶλλον ἀπορῶν, καθ' ὅσον πρῶτον μὲν *οὐδεὶς οὐδαμοῦ* ναὸς
 ἐλληνικῆς λατρείας ἔχει τοιοῦτον σχῆμα, δεύτερον δὲ διότι οἱ ἐλληνικοὶ
 ναοὶ ἐχρησίμευσαν πάντοτε μόνον ὡς κατοικίαι τῶν θεῶν, ἐν αἷς μό-
 νοι οἱ ἱερεῖς εἰσῆρχοντο², οὐδέποτε δ' ὡς θέατρα τῶν τελετῶν αὐτῶν,
 τοῦ πλήθους ἰθύντος καὶ τελοῦντος τὰς νενομισμένας τελετὰς *ἐκτὸς*
 τῶν ναῶν καὶ πέριξ τῶν πρὸ αὐτῶν βωμῶν, οὐχὶ δὲ ἐν αὐτοῖς τοῖς
 ναοῖς, ὡς θὰ συνέβαιεν ἂν τὸ *Τελεστήριον* τῆς Ἐλευσίνος ἦτο ναὸς.

1. Vitruv. lib. VII, 16-17.

2. Foucart ἔ. ἀ. σελ. 135-136.

Ἵνα ἐννοήσῃ τις, πῶς ἦτο δυνατόν νὰ πλανηθῆ οὕτω τεραστίως ὁ Φίλιος, ὥστε νὰ φρονῆ πράγματα οὔτως ἀντικρυς ἀντικείμενα πρὸς ὅσα διδάσκει ἡμᾶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἐπιστήμη, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναδράμῃ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἐλευσίνος.

Ὁ ἱερὸς περιβόλος τῆς Ἐλευσίνος εἶναι, εἴπερ τις καὶ ἄλλος, ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὰν τὸν κόσμον περιμήμων ἐκείνων χώρων, οὓς πᾶς ἐραστὴς τῆς ἀρχαιότητος ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ ἐξ αὐτοψίας. Ἵπειδὴ δὲ τῆς ἐν αὐτῷ μυστικῆς λατρείας κύριον πρόσωπον ἦτο ἡ Δημήτηρ, πάντες πρὶν ἢ γνωρίσωσιν ἐξ αὐτοψίας τὸν χώρον εὐλόγως ἐραντάζοντο ἀείποτε ὅτι ὁ ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης, «*ὁ διαβόητος ναὸς τῆς Δήμητρος*», ὡς καλοῦσι τὸ Ἐλευσίνιον οἱ ἀρχαιότεροι τῶν γεωγράφων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν¹, θὰ ἦτο τὸ κύριον καὶ μέγιστον αὐτοῦ στόλισμα, ὑπερέχον κατὰ μέγεθος καὶ λαμπρότητα πάντων τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων, τοῦλάχιστον τόσον ὅσον καὶ ὁ Παρθενῶν ὑπερέχει πάντων τῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῇ Ἀθηνᾷ περιβόλῳ τῆς Ἀκροπόλεως λοιπῶν οἰκοδομημάτων. Καθ' οὓς δὲ χρόνους τὰ ἐρείπια τῶν ἐν τῷ Ἐλευσίνιῳ οἰκοδομημάτων ἐκάλυπτεν ἡ γῆ, οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ ὅτι, ὡς ἐν τῷ Διονυσιακῷ τῶν Ἀθηνῶν τεμένει, οὐχὶ ὁ ναὸς τῶν θεῶν, ἀλλὰ τὸ θέατρον τῆς τελετῆς τῶν μυστικῶν δραμάτων θὰ ἦτο τὸ μέγιστον, κύριον καὶ «*θέας ἄξιον*» τῶν ἐν αὐτῷ οἰκοδομημάτων.

Εἶναι ἐπομένως λίαν εὐνόητος ἡ πλάνη τῶν πρώτων ἐκείνων περιηγητῶν τῆς Ἑλλάδος, οὔτινες, ὡς οἱ ἐν ἔτει 1676 ἐπισκεφθέντες τὴν Ἐλευσίνα Spon καὶ Wheeler, ὁ R. Chandler (1765) κτλ., ἔσπευσαν νὰ καλέσωσι τὰ μόνα τότε τοῦ ἐδάφους ὑπερέχοντα ἀρχαῖα λείψανα, ἦτοι τὰ τοῦ κολοσσιαίου Τελεστηρίου, «*débris du temple de Cérès*» ἢ «*das übergebliebene Gemäuer der Cereris Tempel*», «*die verfallenen Mauer der Cereris oder Proserpina Tempel*»².

Τῆς αὐτῆς ἀπὸ αἰῶνων ἤδη ἐρριζωμένης πλάνης³ θύματα ἐγένοντο

1. Μελετίου, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, σελ. 348.

2. Spon-Wheeler, Reise-Beschreibung, Γερμανικὴ μετάφρ. Nürnberg 1690 Μέρος Β σελ. 53. — R. Chandler, Reisen in Griechenland. Leipzig 1777 σελ. 269 κ. ἐξ.

3. Ἴδε Μελετίου ἔ. ἀ

καὶ οἱ πρῶτοι ἐν ἔτει 1811 ἐπιχειρήσαντες νὰ ἀνασκάψωσι τὸν ἱερὸν χῶρον ἦτοί τὰ μέλη τῆς τότε ἐν Λονδίνῳ ἐταιρείας τῶν Dilettanti, οἵτινες ἤρξαντο ἀνασκάπτοντες τὸ Τελεστήριον, βέβαιοι ὄντες ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἀνασκάπτουσι τὸν «περίφημον ναὸν» τῆς Δήμητρος, διὸ καὶ τὰ τότε ἀποκαλυφθέντα λείψανα τοῦ Τελεστηρίου ἐσχεδιογράφησαν, περιέγραψαν καὶ ἐδημοσίευσαν ὡς «Ναὸν τῆς Δήμητρος»¹.

Ὡς ἦτο ἐπόμενον, ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα περιεγράφησαν κατόπιν ὑπὸ πάντων τὰ ἐρείπια ταῦτα, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον τὰ πραγματικῶν ναῶν παρέχοντα σχῆμα οἰκοδομήματα τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τοῦ Ἑλευσινίου δὲν εἶχον εἰσέτι ἀνασκαφῆ. Οὕτω λοιπόν, ὅτε τέλος ἐπέστη ἡ μεγάλη ἐποχὴ τῆς συστηματικῆς δι' ἀνασκαφῆς ἀποκαλύψεως παντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ἡ διὰ πολυετῶν φροντίδων καὶ δαπανῶν προετοιμάσασα τὴν περίφημον ταύτην ἀνασκαφὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία τῆς Ἑλλάδος, τὰ αὐτὰ περὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Τελεστηρίου φρονοῦσα ἀπεράσισε νὰ κατενέγκῃ τὸ πρῶτον τὰς σκαπάνας οὐχί, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀπὸ τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, δι' ὧν ἄρχεται ὁ ἱερὸς περίβολος, «ἀλλ' Ὀμηρικῶς ἐμβάλλουσα εἰς μέσα τὰ πράγματα, εἰς αὐτὸ δηλαδὴ τὸ Τελεστήριον ἢ μέγαρον τῆς θεᾶς»². Ἐπομένως καὶ ὁ ἐντεταλμένος τὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης νεαρὸς τότε Δ. Φίλιος πεποιθήσιν ἔχων ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἀνασκάπτει αὐτὸν τὸν **ναὸν** τῆς Δήμητρος, διότι «ἐκεῖ ἔπρεπε νὰ ζητηθῶσι τὰ λείψανα τοῦ Ναοῦ εἴ τι εἰσέτι ἐσώζετο»³, μόλις ἀνεφάνη ἡ κατόπιν τῷ Τελεστηρίῳ προσαρτηθεῖσα στοὰ τοῦ Φίλωνος, «δὲν ἐβράδυνε — λέγει — νὰ πεισθῇ ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ τὰ ἴχνη **τοῦ Μεγάλου Ναοῦ τῆς Δήμητρος** ἢ μᾶλλον τῆς **Προνάου** στοᾶς τοῦ Φίλωνος». ἦν **Πρόναον** ἐκάλεσεν αὐτὸς, δοῦλος ἤδη ὢν τῆς γενικῆς καὶ παναρχαίου πεποιθήσεως τῶν ἀρχαιολόγων, ὅτι τὸ Τελεστήριον οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ναὸς καὶ δὴ ὁ τῆς Δήμητρος. Φυσικὰ δέ, ὅτε εὐθὺς κατόπιν ἀνεφάνη αὐτὸ τὸ Τελεστήριον, ὁ Φίλιος ἔσπευσε — χωρὶς κἂν νὰ περιμένη μήπως αἱ ἀνασκαφαὶ αὐτοῦ δείξωσιν ἄλλα ἀληθῶς ναόμορφα οἰκοδομήματα — νὰ κα-

1. Alterthümer von Attica, herausgegeben im Jahre 1817 von der Gesellschaft der Dilettanti zu London. Übersetzt von Dr. C. Wagner. Darmstadt 1839 σελ. 49 κ. ἐξ. Taf. 2.

2. Πρακτικὰ Ἀρχ. Ἑταιρ. τοῦ 1882 σελ. 14.

3. Πρακτικὰ ἔ. ἀ. σελ. 85.

λέση αὐτὸ «κυρίως Ναόν». Ἐπὶ πολλὰ δ' ἔτη κατόπιν οὕτως ἦτο τελείως ξένη τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ πᾶσα ὑποψία ὅτι τὸ Τελεστήριον δυνατὸν νὰ μὴ ἦτο ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, ὥστε οὐδέποτε ἔπαινε καλῶν ἐν ταῖς ἐκθέσεσι καὶ λοιπαῖς δημοσιεύσεσιν αὐτοῦ τὰ ἐρείπια τοῦ Τελεστηρίου «Ναὸν τῆς Δήμητρος», «Ναὸν τὸν ἐπὶ Περικλέους» κτλ. Εἶναι ἀληθές ὅτι τὰ λείψανα τοῦ Τελεστηρίου ἐφαίνοντο αὐτῷ «παραδοξότατα», ὡς «παραδόξον καὶ πρωτοφανές τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ σχῆμα» ἔχοντα διὰ ἑλληνικὸν ναόν, ἀλλ' ἡ διάνοια αὐτοῦ ἦτο ἤδη οὕτω δεσμία τῆς παναρχαίου προκαταλήψεως, ὥστε ἀντὶ νὰ ὑποπτεύσῃ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ναοῦ καὶ νὰ ἀναμῆνῃ τὰ τελικὰ ἀποτελέσματα τῆς δραστηρίως τότε προχωρούσης ἀνασκαφῆς, ἐξώκειλεν εἰς τὴν κλασσικὴν πανάκειαν πιντὸς ἀποροῦντος ἀρχαιολόγου, ζητῶν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ παράδοξα ταῦτα «διὰ τῆς ἐξ Αἰγύπτου εἰσαγωγῆς τῶν μυστηρίων, μεθ' ἧς ἴσως θὰ συνεισῆχθη καὶ τὸ κατάλληλον τῇ νέᾳ λατρεία σχῆμα ναοῦ»¹.

Ὁ μετὰ τοιαύτης λοιπὸν πεποιθήσεως περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἀρξάμενος καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη συνεχίσας τὰς ἀνασκαφὰς φίλος Φίλιος οὐδόλως παράδοξον ὅτι, ὅτε τέλος ἡ σκαπάνη αὐτοῦ ἔφερεν εἰς φῶς τὰ «ἐπὶ προύχοντι κολωνῶ» δύο μεγάλα ναόμορφα οἰκοδομήματα, — τὰ οὐδόλως συμβιβασόμενα πρὸς τὴν περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος πεποίθησιν, μεθ' ἧς ἐπὶ ἔτη ἐγρηγόρει καὶ ἐκοιμᾶτο ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐρειπίων τῆς Ἑλευσίνας, — τοσοῦτον ἐξεπλάγη, ὥστε μὴ ἔχων τί νὰ κάμῃ αὐτά, τὸ μὲν πρῶτον ἐκάλεσεν αὐτά, θέλων καὶ μὴ, «ναούς;»², κατέληξε δὲ μετ' οὐ πολὺ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ μὲν εἰς εἶναι ἀγνώστου τινὸς ἡμῖν θεοῦ ναὸς ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὁ δ' ἕτερος εἰς τῶν *θησαυρῶν* τῶν θεῶν.

Εὐτυχῶς ἐν τῷ μεταξὺ ἐνεφανίσθη καὶ εἰς ἀνὴρ ὁ γάλλος Blavette, ὅστις μὴ ὢν ἀρχαιολόγος ἐσχηματισμένος ἔχων ἤδη προλήψεις ἐξ ἀναγνώσεων, ἀλλ' ἀρχιτέκτων τρόφιμος τῆς ἐν Ῥώμῃ Γαλλικῆς Ἀκαδημείας, ἐλευθέρων ἔχων τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, κατεῖδεν εὐθύς ὡς ἐπιτοπίως προέβη τὸ πρῶτον ἐπὶ τινὰς μῆνας εἰς τὴν μελέτην τῶν ἐρειπίων ὅτι τὸ Τελεστήριον ἦτο ἀδύνατον νὰ ἦτο ναός, μεθ' ὃ μελετήσας τὰς πηγὰς ὀρθῶς ἀπεφάνθη ὅτι *il ne faut pas confondre la grande salle*

1. Πρακτικά ἔ. ἀ. σελ. 96 καὶ Eleusis p. 74.

2. Πρακτικά τοῦ ἔτους 1887 Πίναξ 1.

ou sécos (Τελεστήριον), qui n'a rien de commun comme disposition extérieure et intérieure avec un temple grec¹, avec le temple proprement dit consacré à la déesse, et qu'au contraire, ces deux édifices, bien que renfermés dans la même enceinte, étaient parfaitement distincts. Τὸν ναὸν φυσικὰ ἐταίωσε πρὸς τὸν ἀνακαλυφθέντα «sur ce promontoire isolé (= ἐπὶ προύχοντι κολωνῶ) à l'extrémité nord de cette longue terrasse qui passe derrière le sécos»². Φυσικὰ ὁ κ. Φίλιος ἐξαφηνισθεὶς εὔρελίαν παράδοξον τὴν γνώμην ταύτην, τὴν ἀνατρέπουσαν πάσας τὰς παναρχαίους καὶ βαθέως ἐρριζωμένους γνώμας αὐτοῦ· ἔσπευσεν ἐπομένως νὰ ἀποκρούσῃ αὐτήν³. πλεῖστοι ἄλλοι δ' ὅμως, ὧν μεταξὺ καὶ ἐγώ, — χωρὶς μάλιστα νὰ γνωρίζω κἄν τὴν γνώμην τοῦ Blavette, — εἰς τὰ αὐτὰ κατελήξαμεν συμπεράσματα· ἡ δὲ νέα αὕτη γνώμη εἶναι, ἐφ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἡ νῦν ἐπικρατοῦσα, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Dörpfeld παραδεχομένου πλέον ὅτι τὸ Τελεστήριον ἦτο ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος.

Ὁ Φίλιος, μὴ δυνάμενος νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑπέπεσεν ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἰς τοιαύτην πλάνην, ἣν εὐλόγως καλεῖ «κολοσσικὴν», πειρᾶται καὶ νῦν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι πάντες σφαλόμεθα, ἀληθῆς δὲ τυγχάνει ἡ πρώτη καὶ πανάρχαιος γνώμη περὶ τοῦ ναοῦ, ἣν καὶ αὐτὸς συνμερίσθη.

Ἴδωμεν λοιπὸν τὰ σπουδαῖα αὐτοῦ ἐπιχειρήματα, δι' ὧν θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ οὐδεμίαν ὁμοιότητα πρὸς ἑλληνικὸν ναὸν παρουσιάζον Τελεστήριον εἶναι αὐτὸς ὁ ναὸς τῆς κατ' ἔξοχὴν ἑλληνικῆς λατρείας ἦτοι τῆς Δήμητρος τῆς Ἐλευσίνος.

«Τὸ παράδοξον — λέγει ὁ Φίλιος ἔ. ἀν. σελ. 13 — καὶ ὅπως τῆ Ἑλληνικῆ ἀρχαιεκτονικῆ ξένον σχῆμα τοῦ ἀνακαλυφθέντος νῦν ὕφ'

1. Ici, προσθέτει πᾶν ὀρθῶς, à l'époque primitive, avant l'addition du portique de Philon (309 a. J. C.) il n'y avait ni portique, ni vestibule, ni cella proprement dite, ni opisthodomé; mais une seule salle, sans aucune division intérieure, munie sur tout son périmètre intérieur, de huit gradins, excepté au droit des portes. Cette disposition de bancs destinés à une nombreuse réunion et éveillant l'idée d'une foule considérable (plusieurs milliers de personnes), empêcherait, à elle seule, d'y reconnaître la cella d'un temple. où, d'habitude, bien peu de personnes étaient admises en même temps.

2. Bull. de Corr. Hell. 1884 σελ. 255-256 καὶ 262.

3. Πρακτικὰ τοῦ 1883 σελ. 56 σημ. 2.

ήμῶν ναοῦ δύναται ἀποχρόντως ἴσως νὰ ἐξηγηθῆ ἕξ αὐτοῦ τοῦ προορισμοῦ του». Ἴνα δὲ πείσῃ ἡμᾶς περὶ τούτου ὁ κ. Φίλιος, ἀντὶ νὰ μᾶς ὑποδείξῃ ἀρχαίαν τινὰ μαρτυρίαν, παριπέμπει ἡμῖς ἀφελέστατα εἰς.

ὅσα ὑπεθεσεν αὐτὸς οὗτος ἐν Πρακτ. Ἀρχαιολ. Ἑταιρ. 1882 σελ. 96 ἔχοντα ὡς ἐξῆς: «Ὁς ἀπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ διαγράμματος μαρτυρεῖ, (ὁ Σηκὸς — Τελεστήριον) ἔχει παράδοξον καὶ πρωτοφανὲς τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ σχῆμα καὶ πρὸς Αἰγυπτιακοὺς ναοὺς πολλὴν (:) δεικνύον ὁμοιότητα. Μετὰ τῆς ἐξ Αἰγύπτου εἰσαγωγῆς τῶν μυστηρίων νὰ συνεισῆχθῃ ἀρὰ γε καὶ τὸ κατάλληλον τῇ νέᾳ λατρεία σχῆμα ναοῦ; Ἴσως...». Ἡ ἐξ Αἰγύπτου δ' ὅμως ἐπικουρία αὕτη εἶναι περιττὸν νὰ ἀποκρουσθῆ παρ' ἡμῶν, μὴ ἀμνημονησάντων, ὡς ὁ Φίλιος, ὅτι αὐτὸς οὗτος πρό τινας μόλις κατεδίκασεν ἐντόνως ὅσον καὶ ὀρθῶς τὴν γνώμην περὶ τῆς ἐξ Αἰγύπτου προελεύσεως τῆς Ἑλευσινιακῆς λατρείας¹.

Ἐξ ἴσου πεπλανημένη εἶναι ἡ διαβεβαίωσις τοῦ Φιλίου, ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ Τελεστήριον τῆς Ἑλευσίνος εἶναι «παράδοξον καὶ πρωτοφανὲς τῇ Ἑλληνικῇ ἀρχιτεκτονικῇ». Παράδοξον καὶ πρωτοφανὲς εἶναι μόνον ὅταν θέλῃ τις, ὡς ὁ Φίλιος, νὰ ταυτίσῃ αὐτὸ πρὸς ναόν. Ἀληθῶς, τίς π. χ. δὲν γνωρίζει ὅτι τὸ τὴν θέον τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῆς Μεγαλοπόλεως κατέχον μέγα Θεοσίλιον (66μ × 52μ), ὃπερ ἀπεκάλυψαν αἱ ἐν ἔτει 1890-1892 ἀνασκαφαὶ τῆς Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν², παρουσιάζει σχῆμα ἀρχιτεκτονικῶς πανόμοιον πρὸς τὸ Τελεστήριον τῆς Ἑλευσίνος; Τὸ Θεοσίλιον ὅμως δὲν ἦτο ναός, ἀλλὰ «βουλευτήριον ὃ τοῖς Μυρίοις ἐπεποιήτο Ἀρκάδων»³. Ὅτι δὲ πρὸς ὑποδοχὴν ἐπίσης πολυαρίθμων ἀνθρώπων, 3,000 τοῦλάχιστον, ἐχρησίμευε τὸ Τελεστήριον τῆς Ἑλευσίνος, εἶναι πασίγνωστον.

Ὁ Φίλιος ὑποστηρίζει ὅτι τελεστήριον καὶ ναός ἐν καὶ τὸ αὐτὸ σημαίνει πρᾶγμα. Ποῦ δ' ὅμως τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εὔρε τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἀγνοῶ, ἐνῶ ἐξ ἄλλου εὐρίσκω ὅτι ὁ Πολυδεύ-

1. Δ. Φιλίου, Τὰ Ἑλευσίνια Μυστήρια (ἐν σχέσει πρὸς τὸ βιβλίον P. Foucart, Recherches sur l'origine et la nature des mystères d'Eleusis): Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Ἑπετηρίδος τοῦ Παρθασοῦ 1896 σελ. 9 κ.ἐξ. Ἴδε καὶ Eleusis p. 70, 2.

2. Excavation at Megalopolis (Suppl. Paper of the Journal of Hell-Studies). — Dörpfeld, Das Griech. Theater σελ. 133 κ.ἐξ. εἰκ. 55.

3. Παιυσαν. 8.32,1.

κης (9, 15) εἰς τὰ πρὸ τῶν πόλεων *μέρη* διακρίνει «τὰ κατὰ δήμους ἱερά, τελεστήρια, μέγαρα, ἀνάκτορα, χρηστήρια, ἡρώα, ἡρία, μνήματα, πολυάνδρια, τάφοι» ἐξ οὗ δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ τὸ πολὺ ὅτι τὰ τελεστήρια ἦσαν ἱεροῦ χαρακτήρος οἰκοδομήματα, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ναοί, ὅπως ναοὶ δὲν ἦσαν τὰ μνήματα καὶ πολυάνδρια καὶ οἱ τάφοι, οὔς μνημονεύει παρὰ τὰ τελεστήρια ὁ Πολυδεύκης. Οὕτω καὶ νῦν ἔχομεν τὰ παρὰ τοὺς χριστιανικοὺς ναοὺς *βαπτιστήρια*, ἐν οἷς τελεῖται τὸ κατ' ἐξοχὴν μυστήριον τῆς μυσήσεως τῶν χριστιανῶν, ἅτινα ὁμοίως πᾶν ἄλλο ἢ *ναοὶ* δύνανται νὰ ὀνομασθῶσιν. Ἄλλως δὲ ἀρχαῖον *τελεστήριον* ὑπῆρχε πράγματι καὶ ἕτερον ἐκτὸς τοῦ ἄστεως τῶν Ἀθηνῶν, καὶ δὴ τὸ ἐν «Φλυῆσι τελεστήριον», ἐν ᾧ συνήρχετο τὸ κοινὸν τοῦ γένους τῶν Λυκομιδῶν, οἵτινες, ὡς οἱ Εὐμολπίδαι τῆς Ἐλευσίνας, συνήρχοντο ἐκεῖ πρὸς ἐπιμέλειαν καὶ τέλεσιν τῶν τελετῶν τῆς λατρείας τοῦ γένους αὐτῶν, τοῦ πλείστους ναοὺς ἔχοντος ἐν τῷ δήμῳ ἐκείνῳ. Γνωρίζομεν δ' ὅτι τὸ Τελεστήριον τοῦτο ἐμπρησθὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων ὅπως καὶ τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνας, ἐπεσκεύασε καὶ γραφαῖς ἐκόσμησεν ὁ ἐκ τοῦ γένους τῶν Λυκομιδῶν Θεμιστοκλῆς¹. οὐδεὶς ὅμως ἀρχαῖος εἰπέ ποτε ἡμῖν ὅτι τοῦτο ἦτο ναὸς καὶ οὐχί, ὡς εἶναι προφανές, ἱερὸν τι βουλευτήριον ἢ θέατρον τῆς μυστικῆς λατρείας τοῦ γένους τῶν Λυκομιδῶν.

Τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνας, θαυμαζόμενον ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν εὐπρέπειαν αὐτοῦ, μνημονεύουσι πολλάκις οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ δὴ ὑπὸ διάφορα ὀνόματα. Ἰδωμεν ἂν ἐκάλεσέ τις αὐτὸ ῥητῶς ναόν.

Παρὰ Στράβωνι (IX, 12) ἀναγινώσκομεν· «Εἶτ' Ἐλευσὶν πόλις, ἐν ᾗ τὸ τῆς Δήμητρος ἱερὸν τῆς Ἐλευσινίας καὶ ὁ μυστικὸς σηκός, ὃν κατεσκεύασεν Ἰκτῖνος ὄχλον θεάτρον δέξασθαι δυνάμενον». Ἄν τὴν λέξιν *ἱερὸν* τοῦ χωρίου τούτου ἐρμηνεύσωμεν *ναὸν* — ὡς θέλουσι πλείστοι καὶ πᾶνυ δόκιμοι τῶν νεωτέρων καὶ ὡς κάλλιστα ἐπιτρέπουσι ἢ πολλάκις ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ *ναὸς* ἀπαντῶσα λέξις *ἱερὸν*² καὶ ἢ ὅλη

1. Πλουτάρχ. Θεμιστ. 1. — Πβλ. Bursian, Geogr. von Griech. I, σελ. 348.

2. Ἰδε καὶ τὸν Πολυδεύκην ἔ. ἀ διακρίνοντα «*ἱερά* (= ναοί), *τελεστήρια*» ὁμοίως τῷ Στράβωνι διακρίνοντι τὸ *ἱερὸν* (= ναόν) ἀπὸ τοῦ *μυστικοῦ σηκοῦ* (= τελεστηρίου) τῆς Ἐλευσίνας.

ἔννοια τοῦ χωρίου, — τὸ ζήτημα λύεται ὀριστικῶς κατὰ τοῦ Φιλίου. Ἐν δὲ πάλιν παραδεχθῶμεν τὴν ἔτι πιθανωτέραν καὶ φησικωτέραν ἐξήγησιν τῆς λέξεως ὑπὸ τοῦ Φιλίου ὡς σημαίνουσης ἐν γένει τὸν ἱερὸν περίβολον τῆς Λήμνητος, οὗ μέρος καὶ ὁ μυστικὸς σηκός, οὐδὲν πάλιν κερδαίνει ἢ γνώμη τοῦ Φιλίου, διότι καὶ πάλιν οὔτως οὐδαμῶς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χωρίου ὅτι τὸ Τελεστήριον ἦτο ναός. *Μυστικὸς σηκός* κατασκευασθεὶς ἵνα χωρῇ ὄχλον θεάτρον, δὲν εἶναι, βεβαίως, δι' οἰονδήποτε ἀπροκατάληπτον ἐρευνητὴν, ναός, ἀλλ' ἀπλουστάτα θεάτρον καὶ δὴ περιφραγμὰ ¹ (*σηκός*) τι κλειστὸν καὶ μυστικὸν πρὸς ἄνετον ὑποδοχὴν τῶν μυστῶν καὶ θεῶν τῶν ἐν αὐτῷ, μακρὰν τῶν ἀμυήτων, τελουμένων μυστικῶν τελετῶν, ἐξ ὧν καὶ Τελεστήριον ἐκλήθη. Διὰ τοῦτο δὲ ὁ μὲν Ἀριστοφάνης (Νεφέλ. 302) ῥητῶς καλεῖ αὐτὸ οὐχὶ ναὸν ἀλλὰ «*μυστοδόκον δόμον*» πρὸς τέλεσιν τῶν «*ἀγίων τελετῶν*». αὐτὸς δὲ ὁ ἀμύητος Ἑρωμαῖος Βιτρούβιος, ὅστις μόνος φαίνεται συγχέων τὸ τελεστήριον πρὸς ναόν, ὡς ἀγνοῶν παντελῶς ὅτι οὐδέποτε ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ναοῖς εἰσῆρχετο πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας ὁ ὄχλος, ῥητῶς χαρακτηρίζει αὐτὸ ὡς *cellam* (= θύλαμον ²) *ad laxamentum usus sacrificiorum* καὶ *laxamentum initiantibus*.

Πλὴν τῶν σαφῶν τούτων καὶ ὅλως ἀλλοτριῶν τοῖς ναοῖς χαρακτηριστικῶν, οὐδόλως δηλοῦσι τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνος ὡς *ναόν* καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων γενικότερον περὶ αὐτοῦ ὁμιλοῦντες, ὡς π. χ. ὁ Ἀριστείδης (I, 453) γράφων «*μόνην γὰρ αὐτὴν τὴν πανήγυριν εἰς οἶκος συλλαβῶν εἶχε, καὶ ταῦτόν ἦν τῆς τε πόλεως πλήρωμα καὶ τοῦ Ἐλευσίνιου*» καὶ Δίων ὁ Χρυσόστομος (Λόγ. XII, 387 R.) γράφων «*ἄνδρα Ἑλληνα ἢ βάρβαρον μνεῖσθαι παραδοὺς εἰς μυστικόν τινα οἶκον ὑπερφινᾶ κάλλει καὶ μεγέθει, πολλὰ μὲν ὁρῶντα μυστικὰ θεάματα, πολλῶν δὲ ἀκούοντα τοιούτων φωνῶν*» κτλ. — «*Μυστικὸς οἶκος*», «*εἰς οἶκος*», «*cella ad laxamentum usus sacrificiorum*», «*μυστοδόκος δόμος*», «*μυστικὸς σηκός ὄχλον θεάτρον δέξασθαι δυνάμενος*» καὶ «*Τελεστήριον*», ἰδοὺ σειρὰ ὀνομάτων οὐχὶ μόνον χαρακτηριζόντων σαφῶς τὸ οἰκοδόμημα ὡς μὴ ναόν, ἀλλὰ δηλούντων αὐτὸ ὡς ἱερὸν τινα οἶκον πανόμοιον πρὸς θεάτρον, μυστικῶν ὅμως τελετῶν. Ἐν ἐπρόκειτο περὶ

1. Πβλ. Διεθν. Ἑφημ. Νομ. Ἀρχαιολ. τόμ. Δ', σελ. 333.

2. Πβλ. τὰ *cella templi*, *cella vinaria*, *cella domus* κτλ.

ναοῦ, ὡς θέλει ὁ Φίλιος, διατί οὕτως ἐπιμελῶς πίντες οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς ἀποφειγούσι νὰ γράψωσι τὴν λέξιν *ναός*;

Ἀλλά, λέγει ὁ πρὸς ναὸν τὸ τελεστήριον ταινίζων Φίλιος, ἔχομεν τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, ἐξ οὗ γνωρίζομεν ὅτι τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ τελεστηρίου ἐκαλεῖτο *Ἀνάκτορον*, ἀνάκτορον δὲ σημαίνει ναὸς καὶ δὴ ναὸς τῆς Δήμητρος, ἄρα καὶ τὸ ὅλον τοῦ τελεστηρίου ἦτο ναός. Παρατηρῶ δ' ὅμως πρῶτον μὲν ὅτι τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνος ὑφίσταται μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ φίλου Φιλίου· οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον *λιθαράκι* ἀνεκαλύφθη ἐν Ἐλευσίνι δηλοῦν τὴν ὑπαρξιν ἄνω πατώματος ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, περιστατικὸν ὄντως ἀκατανόητον προκειμένου περὶ τοσοῦτου κολοσσιαίου οἰκοδομήματος, οὗ τὸ εἰκαζόμενον ἄνω πάτωμα ἔδει νὰ ἀφήσῃ ἡμῖν λείψανά τινα, ἔστω καὶ ἀσήμαντα, ἐν τοῖς ἐρειπίοις· δεύτερον δὲ ὅτι ὁ ἀπροκαταλήπτως, καὶ οὐχὶ ὡς ὁ Φίλιος, ἀναγινώσκων τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Πλουτάρχου βλέπει ὅτι πᾶν ἄλλο ἢ βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ *ἀνάκτορον* ἀπετέλει μέρος τοῦ Τελεστηρίου καὶ οὐχὶ ἄλλο ἐντελῶς ἀποκεχωρισμένον καὶ ἀνεξάρτητον τοῦ τελεστηρίου οἰκοδόμημα, καὶ δὴ αὐτὸν τὸν ζητούμενον ναὸν τῆς Δήμητρος. Ἀληθῶς ὁ Πλούταρχος ἀπαριθμῶν κατὰ παράταξιν ὅσα ἐπὶ Περικλέους οἰκοδομήματα ἐκτίσθησαν, συνετελέσθησαν ἢ ἤρξαντο οἰκοδομούμενα, γράφει ἑκ προκειμένου περὶ τῶν ἐν Ἐλευσίνι ἔργων τοῦ Περικλέους, ὅτι τὸ *Τελεστήριον* ἤρξατο οἰκοδομῶν ὁ Κόροιβος ὑψώσας μέχρι τῶν ἐπιστυλίων, ἀποθανόντος δὲ τούτου Μεταγένης ὁ Ξυπέτιος τὸ διάζωμα καὶ τοὺς ἄνω κίονας ἐπέστησε. Συγχρόνως προκειμένου περὶ τοῦ *Ἀνακτόρου* καλουμένου παναρχαίου ναοῦ τῆς αὐτῆς Ἐλευσίνος, οὐχὶ δὲ πλέον περὶ τοῦ *Τελεστηρίου*, πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι τὸ ἐπὶ Περικλέους προστεθεὲν *ὄπαϊον* αὐτοῦ Ξενοκλῆς ὁ Χολαργεὺς ἐκορύφωσεν. Ὅστις, ὡς ὁ Φίλιος, τὴν ἐν τῇ μακρᾷ

1. Πλουτάρχου, Περικλῆς, 13: Πάντα δὲ διείπε καὶ πάντων ἐπίσκοπος ἦν αὐτῷ Φειδίας, καίτοι μεγάλους ἀρχιτέκτονας ἐχόντων καὶ τεχνίτας τῶν ἔργων. Τὸν μὲν γὰρ *ἐκατόμπεδον Παρθενῶνα* Καλλικράτης εἰργάζετο καὶ Ἰκτίνος· τὸ δὲ ἐν Ἐλευσίνι *Τελεστήριον* ἤρξατο μὲν Κόροιβος οἰκοδομεῖν, καὶ τοὺς ἐπ' ἐδάφους κίονας ἔθηκεν οὗτος καὶ τοῖς ἐπιστυλίοις ἐπέζηξεν· ἀποθανόντος δὲ τούτου Μεταγένης ὁ Ξυπέτιος τὸ διάζωμα καὶ τοὺς ἄνω κίονας ἐπέστησε· τὸ δ' ὄπαϊον ἐπὶ τοῦ *Ἀνακτόρου* Ξενοκλῆς ὁ Χολαργεὺς ἐκορύφωσε· τὸ δὲ *Μακρὸν Τεῖχος*... ἠργολάβησε Καλλικράτης τὸ δ' *ὠδεῖον*... τὰ δὲ *Προπύλαια* τῆς *Ἀκροπόλεως* κτλ.

ἀπαριθμήσει τοῦ Πλουτάρχου φράσιν «τὸ δ' ὄπαιον ἐπὶ τοῦ Ἀνακτόρου Ξενοκλῆς ὁ Χολαργεὺς ἐκορύφωσεν» ἀναφέρει εἰς τὸ Τελεστήριον ὡς μέρος αὐτοῦ, πρέπει, ἵνα εἶναι ἀπόλυτος πρὸς ἑαυτόν, ν' ἀναφέρει εἰς τὸ αὐτὸ Τελεστήριον καὶ τὴν ἀμέσως κατὰ παρατάξιν ἐπομένην φράσιν «τὸ δὲ Μακρὸν Τεῖχος. . . ἠργολάβησε Καλλικράτης». Ἄλλ' ὅσον τὸ Μακρὸν Τεῖχος ἦτο γνωστὸν ἐπὶ Πλουτάρχου ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε πρὸς τὸ Τελεστήριον, τόσον ἦτο γνωστὸν ὅτι καὶ τὸ Ἀνάκτορον ἐσήμαινε τὸν κατ' ἐξοχὴν ναὸν τῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνάσσης τῆς Ἐλευσίνος Δήμητρος¹, καὶ οὐχὶ τὸ θέατρον τῶν μυστικῶν τελετῶν αὐτῆς ἦτοι τὸ Τελεστήριον. Οὐδ' εἶναι τόσον γενικὴ, ὅσον φρονεῖ ὁ Φίλιος, ἡ γνώμη, ἡ ἄντικρυς καὶ πρὸς τὸ γράμμα καὶ πρὸς τὸ σύνολον τῆς φράσεως τοῦ Πλουτάρχου ἀντικειμένη, ὅτι οὗτος περιγράφει ὡς ἓν οἰκοδόμημα τὸ Τελεστήριον καὶ τὸ Ἀνάκτορον. Ἦδη ἀπὸ μακρᾶς ἐποχῆς ὑπῆρξαν ἀπροκατάληπτοι Ἑλληνισταὶ καὶ ἀρχαιολόγοι οἰκειότερον πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἔχοντες ἢ πολλοὶ τῶν νῦν συναδέλφων αὐτῶν, οἵτινες ἐνόησαν ὅτι ὁ Πλούταρχος ὁμιλεῖ περὶ δύο ἐντελῶς διαφόρων οἰκοδομημάτων τῆς Ἐλευσίνος². Ὅτι δ' ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Τελεστηρίου οὔτε ἤρξατο οὔτ' ἐπερατώθη, ἦτοι διὰ τοῦ ὄπαιου ἐκορυφώθη, ἐπὶ Περικλέους, ἐδίδαξαν σαφέστατα αἱ ἀνασκαφαὶ (πβλ καὶ Philios, Éleusis p. 66). Οἱ δὲ μετ' ἐπιστασίας μελετῶντες τὰ πολυάριθμα χωρία, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἐν τῷ Τελεστηρίῳ δρώμενα καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀνακτόρου δεικνύμενα, ἐννοοῦσιν ὅτι ἐν μὲν τῷ θεάτρῳ κατασκευὴν ἔχοντι Τελεστηρίῳ ἐτελεῖτο τὸ μυστικὸν δρᾶμα, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀνακτόρου, ἦτοι τοῦ ναοῦ, ἐπεδεικνύοντο κατὰ τὴν ὑπάτην στιγμὴν τῶν τελετῶν τὰ ἱερά, τῶν δύο οἰκοδομημάτων χρησιμευόντων πρὸς τὴν αὐτὴν μὲν λατρείαν, ἀλλὰ πρὸς διαφόρους αὐτῆς πράξεις. Οὕτω καὶ μόνον δυνατὸν νὰ ἐννοηθῶσι τὰ χωρία ταῦτα, ἐνῶ ὁ Φίλιος, ὡς ὁ Φίλιος, νὰ ἐρμηνεύσῃ πάντα ταῦτα ὡς τελούμενα ἐν μόνῳ τῷ Τελεστηρίῳ, ἔχοντι τὸ Ἀνάκτορον ὡς ἄνω πάτωμα ἢ ὡς μέρος μόνον τοῦ ἄνω πατώματος³, ἀναγκάζεται νὰ προβῇ εἰς ὑποθέσεις αὐτόχρημα κωμικὰς περὶ

1. Πβλ. Ἡσύχιον ἐν λ. ἀνάκτορον τὸ τῆς Δήμητρος. Πβλ. καὶ Ἡροδ. IX, 65: «τὸ ἱερόν ἐν Ἐλευσίνι ἀνάκτορον», ἐνθα τὸ ἱερόν εἶναι προφανῶς ἐπεξηγηματικὴ προσθήκη.

2. Schneider zu Vitruvius VII p. 9. Πβλ. Saintcroix, Recherches sur les mystères I² p. 129. — Creuzer, Symbolik und Mythologie IV S. 335 κτλ.

3. Ὁ Φίλιος ἐν σελ. 28 τῶν Ἐλευσινιακῶν μελετημάτων αὐτοῦ γράφει «Κατ'

τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἔβλεπον οἱ ἐν τῷ κάτω πατώματι τοῦ Τελεστηρίου θεαταί, οἱ τὰς βαθμίδας κατέχοντες, τὰ ἀπὸ τοῦ ἄνω πατώματος τοῦ Ἀνακτόρου δεικνύμενα ἱερά. Ἀληθῶς μόνον ἂν οἱ ἐν τῷ ἄνω πατώματι τοῦ φανταστικοῦ κατασκευάσματος τοῦ Φιλίου ἱεροφάνται κατεβίβαζον μεταξὺ τῶν κίωνων τὰ ἱερά διὰ σχοινίων ἐν κάδοις φρεάτων ἢ ἐν καλάθοις ἠδύναντο οἱ τὰς βαθμίδας τοῦ θεάτρου τοῦ Τελεστηρίου κατέχοντες μύσται νὰ ἴδωσιν αὐτά¹. Ἄλλως δὲ τὸ ὁπαῖον ἦτο ἀπαραίτητον πρὸς φωτισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ σχετικῶς μικροῦ ναοῦ τῆς Δήμη-

ἐμὲ ὁ Πλούταρχος ὀνομάζει Ἀνάκτορον δλόκληρον τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, διότι ἐν αὐτῷ εὐρίσκετο τὸ ἰδίως Ἀνάκτορον (ἐκ τοῦ μέρους τὸ ὄλον) . . . Ἐν τῷ κατὰ Πλούταρχον Ἀνακτόρῳ, τῷ ἄνω δηλ. πατώματι τοῦ Τελεστηρίου, ὑπῆρχε τὸ ἰδίως ἀνάκτορον, ξεχωριστὸν μικρὸν αὐτοῦ διαμέρισμα, κατὰ τινα δὲ τῶν μυστηριασθῶν νυκτῶν ἠνοιγετο ἡ πύλη αὐτοῦ καὶ ὁ ἱεροφάντης ἐξερχόμενος ἔφρανε τὰ ἱερά εἰς τοὺς μύστας, οἵτινες ἐπλήρουν ὄλον τὸ ἄνω πάτωμα». Ἀλλὰ τότε πρὸς τί τὰ ἐν τῷ κάτω πατώματι καθίσματα τοῦ θεάτρου; Ἴδού! (πελ. 29): «Ἐν τῷ κάτω πατώματι οἱ μύσται ἠδύναντο καὶ νὰ κάθηνται καὶ νὰ ἴστανται ἐπὶ τῶν ὑπαρχουσῶν βαθμίδων ὡς ἐν θεάτρῳ», βλέποντες δηλαδή διαρκῶς ὡς ἀπτρονόμοι πρὸς τὸν οὐρανὸν τοῦ ἄνω πατώματος ἔνθα se trouvait une ouverture par laquelle on montrait les hiéras etc. Ἴδε τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

1. Ὁ Φίλιος ἐν μὲν Eleusis p. 69 γράφει: Faut-il donc supposer que *juste au-dessus des gradins*, οὐ ἔσταντο ἰσταντοί, se trouvait *une ouverture* par laquelle (!) on montrait les *hiéras* en les promenant autour de la salle? Ou bien faut-il plutôt admettre que les mystes quittants la salle inférieure, montaient par les escaliers O et O' sur le plateau J—J' et *entraient* dans l'étage supérieur οὐ ἔσταντο ἰσταντοί, leurs étaient montrés par le hiérophante? » Ἐν δὲ τοῖς Ἑλευσινιακοῖς Μελετήμασι σελ. 28: « Ἡ ἀντίρρησης ὅτι οἱ πολλοὶ τῶν μυστῶν καὶ ἐνταῦθα (καὶ ἐν τῷ ἄνω δηλ. πατώματι) δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ ἴδωσι καὶ ἀντιληφθῶσι τῶν δεικνυμένων ἱερῶν κωλυόμενοι τῆς θέας ὑπὸ τῶν πολλῶν κίωνων οὐδεμίαν ἔχει κατ' ἐμὲ ἀξίαν, διότι κάλλιστα δύναται νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὁ ἱεροφάντης *περιέφερε* ταῦτα οὕτως εἰς ὄλον τὸ ἄνω πάτωμα, ὥστε νὰ δύνωνται πάντες οἱ ἐν αὐτῷ νὰ ἴδωσι καὶ ἀκούσωσι καὶ τὰ συνοδεύοντα τὴν δεῖξιν αὐτῶν ἀπόρητα ». Ὁ τὰς γνώμας ταύτας τοῦ Φιλίου δεχόμενος πρέπει, νομίζω, νὰ διαγράψῃ τὸν Ἰκτίνον ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχιτεκτόνων, διότι ἀκαταλληλότερον οἰκοδόμημα πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς Ἑλευσινιακῆς λατρείας εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ φαντασθῆ τις! Ὁ δὲ Φίλιος ἀντὶ νὰ γράφῃ (Eleusis p. 69) ὅτι il faut avouer que ces ruines incomplètes du Téléstérion au lieu de mettre fin à nos perplexités en ont plutôt créé de nouvelles, ἔδει, νομίζω, μᾶλλον νὰ ἐννοήσῃ ὅτι οὐχὶ τὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ Τελεστηρίου, ἀλλ' ἢ διὰ παντὸς τρόπου ζητουμένη ταῦτα αὐτοῦ πρὸς τὸ Ἀνάκτορον, ἦτοι τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, εἶναι τὸ αἴτιον ὅλης ταύτης τῆς σκοτομαίνης.

τρος, οὐ ἢ θύρα ἦτο ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς πάντοτε καὶ πρὸς πάντας κλειστή, πλὴν μόνης τῆς στιγμῆς ἐκείνης, καθ' ἣν ἀνοιγομένης τῆς πύλης αὐτοῦ ἐπεδεικνύοντο τὰ ἱερά, ἐνῶ τὸ Τελεστήριον εἶχε μέγαν ἀριθμὸν, ἕξ ἐν ὄλῳ, τεραστίων τὸ μέγεθος πυλῶν, δι' ὧν καὶ ὁ ὄχλος τῶν μυστῶν θεατῶν καὶ τὸ φῶς ἀφθόνως εἰσήρχετο εἰς τὴν αἴθουσαν, μηδεμιᾶς ἀνάγκης ὑπαρχούσης ὀπαίου πρὸς φωτισμὸν αὐτῆς εἴτε διαρκοῦσης τῆς ἡμέρας, ὅτε εἰσήρχετο καὶ ἐξήρχετο τὸ μέγα πλῆθος τῶν μυστῶν, εἴτε κατὰ τὰς νύκτας τῶν παννουχίων τελετῶν ὅτε, κλειομένων ἢ μὴ τῶν πυλῶν, ἀπλῆτως ἐφωτίζετο ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῶν λαμπάδων καὶ λύχνων. Ἄλλως δὲ καὶ οἱ ἐκτάκτως ἰσχυροὶ καὶ παχεῖς τοῖχοι τοῦ ἐπὶ τοῦ προὔχοντος κολωνοῦ ἀνακαλυφθέντος ναοῦ ὑποδεικνύουσιν αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς τὴν ἐπ' αὐτῶν ποτε ὑπαρξίν τοῦ ὀπαίου, ὄντος πιθανώτατα κατασκευάσματος ἀναλόγου πρὸς τοὺς διὰ φωταγωγῶν ὀπῶν διατρήτους θόλους τῶν ἀμέσως κατόπιν βυζαντινῶν ναῶν. Τέλος ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἄνω κίωνων ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, δὲν δηλοῖ ἀναγκαίως τὴν ὑπαρξίν δευτέρου πατώματος θεωρῶ περιττὸν νὰ καταδείξω διὰ παραδειγμάτων.

Πόσον δὲ ἀληθῶς «κολοσσικὴ» εἶναι ἡ πλάνη τοῦ Φιλίου, ταυτίζοντος τὸ Τελεστήριον πρὸς τὸν ναὸν ἦτοι τὸ ἀνίκτορον τῆς Δήμητρος, δεικνύει οὐχὶ μόνον τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς αὐτοῦ οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον λίθον ἠδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ ἄνω πατώματος τοῦ κολοσσιαίου Τελεστηρίου, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς ἣν περιέστη νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἀληθῶς τερατώδη ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ κύριον καὶ ἀπαραίτητον κόσμημα τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἦτοι τὸ ἄγαλμα τῆς λατρείας αὐτῆς, δι' ὃ δὲν ὑπάρχει οὐδ' ἡ ἐλάχιστη θέσις ἐν τῷ ὑπὸ κίωνων πληρουμένῳ ἐδάφει τοῦ Τελεστηρίου, ἔκειτο ἐν τῷ ἄνω πατώματι τοῦ Τελεστηρίου, δηλαδὴ εἰς τὸ πάτωμα, ὅπερ μόνον ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ὑπάρχει. Ἐφαντάσθη τίς ποτε τῶν ἀρχαιολόγων τερατωδέστερον καὶ μᾶλλον παράδοξον πρᾶγμα ἀγάλματος λατρείας κειμένου ἐν τῷ ἄνω πατώματι ναοῦ; Καὶ ὁμοίως ὁ Φίλιος γράφει ἀφελέστατα ὅτι «οὐδὲν τὸ κωλύον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς λατρείας ἦτο ἰδρυμένον ἐν τῷ ἄνω πατώματι τοῦ Τελεστηρίου». «Οὐδὲν τὸ κωλύον»! ἐνῶ τὸ πᾶν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν τοιοῦτόν τι, ὅπερ καὶ μόνον ἀρκεῖ ἵνα ἐννοήσῃ τις ὅτι σφόδρα νοσεῖ ὀλόκληρον τὸ φανταστικὸν κατασκεῦασμα τοῦ Φιλίου, τὸ οὐδὲν ἄλλο στήριγμα ἔχον ἢ τὴν ἀχαλίνωτον φαντασίαν αὐτοῦ, τὴν πᾶσαν

βάσιμον ἀρχαιολογικὴν γνῶσιν καταπατοῦσαν. Ὅπόσον δὲ ἡ φαντασία αὐτοῦ λύει εὐκόλως διὰ παραδόξων ὑποθέσεων πᾶσαν δυσκολίαν, δεικνύει καὶ ἡ ἑτέρα αὐτοῦ ὑπόθεσις, ὅτι τὸ Ἀνάκτορον αὐτοῦ, δηλαδή τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, *συνκοινωνεῖ* πρὸς τὴν ἄνω τοῦ Τελεστηρίου κατὰ τὴν δυσμικὴν αὐτοῦ πλευρὰν ἐν τῷ βράχῳ λελαξευμένην μεγάλην πλατεῖαν. Ἄλλ', ἵνα εἶναι ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτόν, ἔπρεπε συγχρόνως νὰ παραδεχθῆ ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ Τελεστηρίου ὑπέστη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ῥιζικὴν τροποποίησιν, διότι τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίου ἀνακαλυφθέντα ἀρχαιότερα τελεστήρια τῆς Ἐλευσίως, ὧν τοῦτο εἶναι ἡ μεγέθυνσις, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχωσιν ὁμοίαν συγκοινωνίαν καὶ ἐξόδους πρὸς τὴν ὁμοίαν πλατεῖαν, ὡς κείμενα μακρὰν τῆς κλιτύος τοῦ βράχου. Ἐν ὑπὸ τοῦ Φιλίου δ' ὅμως ἀνακαλυφθέντα λείψανα τῶν ἀρχαιοτέρων Τελεστηρίων δεικνύουσιν ὅτι τὸ γενικὸν σχέδιον ἦτο πάντοτε τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς κυρίοις τοῦλάχιστον, ἐπομένως καὶ τὸ τελευταῖον Τελεστήριον οὔτε ἄνω πάτωμα οὔτ' ἐξοδὸν αὐτοῦ πρὸς ὑψηλὴν πλατεῖαν εἶχεν. Ἢ ἐν λόγῳ πλατεῖα κειμένη ἀκριβῶς ἔμπροσθεν τοῦ ἐπὶ τοῦ βράχου κειμένου ναοῦ, εἶναι προφανὲς ὅτι τούτου καὶ μόνου ἦτο ἐξάρτημα, οὐχὶ δὲ τοῦ κίτῳθεν αὐτῆς κειμένου Τελεστηρίου.

Ὁ σοφός, ὁ οὕτως εὐκόλως καὶ προκρουστικῶς προσαρμύζων πρὸς τὸ φανταστικὸν αὐτοῦ κατασκευάσμα τὰ πράγματα, τοὺς τόπους καὶ αὐτὰ τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων, οὐδόλως παράδοξον ὅτι τελείως καὶ ἔκουσίως θὰ ἔκλειε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν σαφέστατον ὀρισμὸν τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου περὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Λήμητρος ἐν Ἐλευσίνι.

Ἐν τῷ Ὑμνῳ τούτῳ ἡ Δημήτηρ φανερώσασα ἑαυτὴν ταῖς Ἐλευσινίαις ἐπιτάσσει τὰ ἑξῆς (στίχ. 270-273):

*Ἄλλ' ἄγε μοι νηὸν τε μέγαν καὶ βωμὸν ὑπ' αὐτῷ
τευχόντων περὶ δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τείχος
Καλλιχόρου καθύπερθεν, ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ,*

μεῖθ' ὃ ὁ Κελεὸς καλέσας τὴν ἐπιούσαν εἰς συνέλευσιν τοὺς Ἐλευσινίους (στίχ. 297-298):

*ἦνωγ' ἠὲ κόμῳ Δημήτερι πῖονα νηὸν
ποιῆσαι καὶ βωμὸν ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.*

Ταχέως κατόπιν συνετελέσθη ἡ οἰκοδομία τοῦ ναοῦ « ἔνθα καθεζομένη ξανθὴ Δημήτηρ μακάρων ἀπὸ νόσφιν ἀπάντων, ἰ μίμνε » (στίχ. 303) — « θυῶδεος ἔνδοθι νηοῦ » | « Ἐλευσῖνος κραναὸν πτολίεθρον ἔχουσα » (στίχ. 355-356).

Προῦχων κολωνός, διὰ πάντα γνωρίζοντα τὴν Ἐλευσίνα καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, εἰς καὶ μόνος ὑπάρχει ἐν Ἐλευσίνῃ, ὁ πράγματι ὡς ἀκρωτήριον προέχων, ἐξέχων καὶ διακρινόμενος κολωνός, ἔφ' οὗ νῦν ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας ἢ ἐπὶ τῶν ἑρειπιῶν ἀρχαίου ναοῦ ᾠκοδομημένη (ἴδε Διεθν. Νομ. Ἐφημ. τόμ. Δ' σελ. 347 πίναξ, καὶ πάσας τὰς εἰκόνας καὶ φωτογραφίας τῆς Ἐλευσίνος, ὧν καὶ ἡ κατωτέρω ἐν σελ. 151 παρεντιθεμένη εἰκὼν) Ὁ κολωνός οὗτος κεῖται εἴπερ τι καὶ ἄλλο μέρος τοῦ ἱεροῦ « Καλλιχόρου καθύπερθεν », διότι πράγματι ὁ παρὰ τὸν ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ τούτου ναὸν ἰστάμενος ἔχει ἀμέσως ὑπὸ τὰ βλέμματα αὐτοῦ τὸ Καλλίχορον, οἷχι δὲ καὶ ὁ ἰστάμενος πρὸ τοῦ Τελεστηρίου. Ἡ δὲ τὸν ὑψηλὸν βράχον τοῦ κολωνοῦ τούτου κατοικοῦσα θεὰ ἠδύνατο ἐξόχως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς Ἐλευσῖνος κραναὸν πτολίεθρον ἔχουσα. Ὁ δ' ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ κείμενος ναὸς ἦτο συγχρόνως « ὑπαὶ πόλιν αἰλύ τε τεῖχος », διότι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν Dilettanti (Πίναξ 2) σαφέστατα σημειωθέντων ὡς πρὸ δύο αἰῶνων σφραζομένων λειψάνων τοῦ τεῖχους τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς καὶ ἐξ αὐτῶν ἔτι τῶν ἰχνῶν τοῦ τεῖχους τοῦ χωρίζοντος τὴν ἀρχαίαν Ἀκρόπολιν ἀπὸ τοῦ κατόπιν προστεθέντος ὕψους περιβόλου τοῦ ὄλου ἱεροῦ, τὸ νῦν ἐξαφανισθὲν ἀρχαιότερον πελασγικὸν τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως ἔκειτο ἀκριβῶς παρὰ τὸν ναὸν τοῦτον, ὅστις πάλιν λαμβανομένου ὑπ' ἧμιν τοῦ μεγάλου ὕψους τῶν πελασγικῶν τειχῶν ἔκειτο ἀκριβῶς ὑπὸ καὶ παρὰ τὸ τεῖχος τοῦτο. Οὕτω λέμβος ἢ μικρὸν πλοῖον κείμενον πλαγίως πολὺ μεγαλύτερου λέγομεν ὅτι εὐρίσκειται ἐμπρός, παρὰ ἢ ὑπὸ τὸ μεγαλύτερον.

Ἀληθῶς ὁ ἄριστος τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν τοῦ Ὀμήρου Ἀρίσταρχος ἔλεγεν ὅτι ἡ ὑπαὶ « εἰς τοῦμπροσθεν σημαίνει », τὰ δὲ λεξικά ἐρμηνεύουσιν αὐτὴν « πλαγίως τινός » « παρὰ τινι ». Ἡ δὲ ἰσοδύναμος τῇ ὑπαὶ πρόθεσις ὑπὸ μετ' αἰτιατικῆς σημαίνει πάντοτε « τὸ πλησίον ὑψηλοῦ τινος πράγματος παρακείμενον », π. χ. « ὑπὸ πόλιν αἰλύ τε τεῖχος ἰκίσθαι », « ὑπὸ τεῖχος ἰέναι », « ὑπὸ τεῖχος καὶ πύλας, ὑπὸ Ἴλιον,

ὑπὸ Τροίην ἄγειν», «ἀλλ' ὅτε δὴ τάχ' ἔμελλον ὑπὸ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος ἕξεισθαι» (Ὅμηρος), «ὑπὸ δικαστήριον ἄγειν», «ἵεναι ὑπὸ τὸν πεζὸν στρατὸν» (Ξενοφῶν), ἐν οἷς πᾶσι παραδείγμασι δηλοῦνται πάντοτε ἡ ἔννοια τοῦ πλησίον καὶ ἀμέσως ὑπὸ τι (ἴδε τὰ λεξικά). Ὁ ὀμηρικὸς ναὸς τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ὁ «ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος κείμενος» κατεῖχεν ἀκριβῶς ὁμοίαν θέσιν τῷ ὑπαὶ πόλιν καὶ τῷ αἰπεῖ πελασγικῷ τείχει τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν κειμένῳ ἀρχαίῳ ναῷ τῆς Ἀπτέρου Νίκης, οὗ ὁ κολωνὸς μετεσχηματίσθη βραδύτερον εἰς τὸν γνωστὸν πύργον.

Τὴν ἡλίου φαινοτέραν ἐξήγησιν ταύτην τοῦ Ὀμηρικοῦ τοπογραφικοῦ προσδιορισμοῦ, ἦν τόσον λαμπρῶς κυροῦσι τὰ τε θεμέλια τοῦ ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ τούτου ἀνακαλυφθέντος μεγίστου τῶν ναῶν τῆς Ἐλευσίνος καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν πρώτων χριστιανῶν, οἰκοδομία τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ τῆς Ἐλευσίνος — ἐξήγησιν ἄρδην ἀνατρέπουσαν τὴν πολὺ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς τῶν λειψάνων τοῦ ναοῦ τούτου σχηματισθεῖσαν πεποίθησιν τοῦ Φιλίου περὶ τῆς θέσεως τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, — δὲν ἠδύνατο οὗτος νὰ παρακάμψῃ ἄλλως ἢ πλανῶν ἑαυτὸν διὰ σοφισμάτων. Διότι, κατ' ἐμέ, σόφισμα καὶ ἄρνησις τῆς ἰσχύος τῶν ἑλληνικῶν λέξεων εἶναι τὸ νὰ καλῆ τις κολωνὸν ὀλόκληρον τὸ μέγα βουνόν, ἂν μὴ ὀροσειρὰν τῆς Ἐλευσίνος, ἐνῶ ἡ ἐν τῇ τῶν Ἐλευσινίων πόλει, τῇ ἐπὶ τοῦ βουνοῦ τῆς Ἐλευσίνος κειμένη, εὐρισκομένη Δημήτηρ, ὁμιλοῦσα περὶ προὔχοντός τινος κολωνοῦ τῆς πόλεως ταύτης δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ ὀλόκληρον αὐτὸ τὸ ἔδαφος τῆς ἀρχαίας Ἀκροπόλεως, ἀλλ' ὅ,τι ἐξ αὐτοῦ ἰδιαίτερος ὡς ἀκρωτήριον, πέρας καὶ γῆς ἀνάστημα¹ προσεῖχε καὶ ἐξεῖχε· σόφισμα ἐπίσης εἶναι τὸ νὰ ἀπεικονίζῃ τις ὀλόκληρον τὴν ὀροσειρὰν ταύτην καὶ οὐχὶ μόνον ὅ,τι ὡς κολωνὸς πράγματι προέχει αὐτῆς καὶ δεσπόζει τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς περιβάλλον (ἴδε τὴν εἰκόνα ἐν Διεθν. Ἐφ. Νομ. Ἀρχ. τόμ. Δ' σελ. 347 καὶ τὴν ἐνταῦθα ἐκ τοῦ συγγράμματος τῶν Dilettanti παρεντιθεμένην εἰκόνα ἀριθ. 1)· σόφισμα δὲ καὶ τὸ νὰ λέγῃ τις «εἶναι ἀμφίβολον» (!) ὅτι εἶναι ναὸς²

1. Σουΐδας καὶ Ἐτυμολ. Μέγα ἐν λλ. Κολωνός, Κολώνη, Κολοφών.

2. Ἀμφίβολον ἐν τούτοις δὲν ἦτο διὰ τὸν Φίλιον «que est édifice qui a la forme du temple» εἶναι ναός, ὅτε ἐξήτει νὰ ὀνομάσῃ αὐτὸν ναὸν τῆς Σαβινης γυναικὸς τοῦ Ἀδριανοῦ (Philios, Eleusis p. 74, 1).

τὸ ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ ἀνακαλυφθὲν οἰκοδόμημα -- τὸ σαφέστατον σχέδιον Ἑλληνικοῦ ναοῦ παρουσιάζον καὶ πάντων τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ καταφανέστατα ὑπερέχον καὶ περίοπτον --, διότι τὰ λείψανα αὐτοῦ φαίνονται ῥωμαϊκῆς καὶ οὐχὶ ὀμηρικῆς ἢ κλασσικῆς ἐπο-

Εἰκὼν 1.

χῆς, ὡς νὰ μὴ ἐγνωρίζομεν οἷας ἀληθῶς φοβεράς καὶ λυσσώδεις ἐκ θεμελιῶν καταστροφῆς εἶπερ τις καὶ ἄλλος ἐθνικὸς ναὸς ὑπέστη καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔτι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, περὶ οὗ ἴδῃ Ἀριστείδης ὁ ῥήτωρ ἔγραψεν ὅτι οὕτω τελείως κατεστράφη, ὥστε «ζητεῖν λείπεται»¹! Ὁπωσδήποτε ὁ ναὸς οὗτος ἀφῆκεν ἡμῖν περισσότερα λείψανα ἄλλων σχεδὸν ἡμοτίμων ναῶν, π. χ. τοῦ ἐν τῷ τεμένει Διονύσου τοῦ Ἐλευθερέως ἀρχαίου ναοῦ τοῦ θεοῦ τούτου, ἅτινα, ὅσον ἄσημα καὶ ἂν εἶναι, οὐδεὶς παρεγνώρισεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐπόμενος

1. Πόσον συμφώνως πρὸς τὸ ἐκάστοτε συμφέρον αὐτῷ γράφει ὁ Φύλιος, δεικνύουσιν ὅσα γράφει περὶ τοῦ δευτέρου ναοῦ τοῦ κολωνοῦ θέλων νὰ ταυτίσῃ αὐτὸν πρὸς ἓνα τῶν *θησαυρῶν* τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς καίπερ ὄντα «*une construction de l'époque romaine : Mais peut-être l'édifice a-t-il existé en des temps plus anciens et, détruit, on ne sait pour quelles causes, a-t-il été rebâti de fond en comble sous les Romains*».

τῷ παραδείγματι τοῦ Φιλίου νὰ καλέσῃ *ναδὴν* τοῦ Διονίσσου τὰ περισσό-
τερα καὶ μεγαλοπρεπέστερα λείψανα τοῦ θεάτρου αὐτοῦ! Ἐνῶ δὲ ἐκ
τοῦ τεραστίου τὸ μέγεθος Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνος ὀλίγιστα μόνον
λείψανα διεσώθησαν, ἔχει τὴν ἀπαίτησιν ὁ Φίλιος ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνακα-
λύψωμεν ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ ὀλόκληρον ἴσως αὐτὸν τὸν ὀμηρικὸν *ναδὴν* τῆς
Ἐλευσίνος. Οὐδ' ἀρκεῖ αὐτῷ ἢ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις λαξευθεῖσα
πρὸ αὐτοῦ τοῦ ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ ναοῦ ἐν τῷ βράχῳ τεραστία πλατεῖα,
ἢ ἄμεσον παράρτημα αὐτοῦ ἀποτελοῦσα, ὡς ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ κει-
μένη, ἵνα ἐννοίῃσῃ τὴν μεγίστην ἱερότητα καὶ σημασίαν αὐτοῦ, ὃν
ἀρκεῖται καλῶν ῥωμαϊκὸν ναόν, χωρὶς καὶ νὰ λάβῃ τὸν κόπον νὰ δι-
δάξῃ ἡμᾶς ἅτος, ὁ καθ' ὄλον τὸν βίον αὐτοῦ μελετήσας τὴν Ἐλευ-
σίνα, τίνος ἐπὶ τέλους θεοῦ ἢ θεᾶς ναὸς ἦτο ὁ μέγιστος οὗτος καὶ
μᾶλλον ἐξέχων καὶ καταφανῆς τῶν ἐν τῷ ἱερῷ περιβόλῳ τοῦ Ἐλευσι-
νίου ναῶν, ὡς νὰ μὴ ἦτο στενώτατος καὶ πασιγνώστος ὁ κύκλος τῶν
ἐν τῷ περιβόλῳ τούτῳ λατρευομένων θεοτήτων! Τὸν μέγιστον τῶν ἐν
τῷ ἱερῷ περιβόλῳ ἀνακαλυφθέντων ναῶν δὲν ἠδύνατο νὰ κατέχη, διὰ
πάντα ἀπλῶς ἀπροκαταλήπτως καὶ ὑγιῶς σκεπτόμενον, ἄλλος τις ἢ ἡ
κυρία θεὰ τοῦ τεμένου, ἡ Δημήτηρ.

Ἄλλ' ἔστω. Παραδεχθῶμεν πρὸς στιγμὴν χάριν τοῦ σεβαστοῦ φίλου
Φιλίου τὰ ἀδύνατα, ὅτι δηλαδὴ τὸ τεραστίαν ἔκτασιν κατέχον βουνὸν τῆς
Ἐλευσίνος εἶναι ὁ κολωνὸς τοῦ Ὀμήρου. Κατὰ τίνα ποτὲ τρόπον δυ-
νάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου τούτου,
πολὺ κάτω τῆς κορυφῆς τοῦ προέχοντος κολωνοῦ τῆς Παναγίας, κεί-
μενον Τελεστηρίον ἔκειτο *ἐπὶ* τοῦ λόφου ἢ κολωνοῦ; Ἐν' ἀνέρχηταί
τις ἀπὸ τοῦ Τελεστηρίου εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ, παρέστη ἢ ἀνάγκη
τῆς κατασκευῆς δύο κλιμάκων· λοιπὸν ὁ εἰς τοὺς πόδας τῶν κλιμάκων
εὐρισκόμενος, ἦτοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ Τελεστηρίου, ἴσταται *ἐπὶ* τῆς
κορυφῆς τοῦ κολωνοῦ, εἰς ὃν αὐταὶ ἀνάγουσιν; Ἀφοῦ δὲ εἰς τὸν Φί-
λιον δὲν ἤρκοῦσιν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, οὔς ἐρμητικῶς κρατεῖ κλειστοῦς
εἰς τὸ ἄπλετον φῶς ἢ κολοσσικὴ καὶ κλασσικὴ ἀληθῶς ἀπὸ πρώτης
νεότητος αὐτοῦ πλάνη, διατί δὲν ἀνοίγει οἷανδήποτε ὑπ' ἄλλου περι-
γραφῆς τῆς Ἐλευσίνος, ἐνθα δύναται νὰ ἀναγνώσῃ ὅτι τὸ Τελεστή-
ριον ἔκειτο οὐχὶ *ἐπὶ* τοῦ κολωνοῦ, ἀλλὰ «*sur le penchant* et à

l'extrémité orientale de la colline»¹, ἢ «*en avant* de cette colline (de l'Acropole)»², ἢ «*au-dessous*»³, ἢ ὅτι «*seine Lage war unter der Felsenspitze gegen Osten*»⁴ κτλ. κτλ.; Πῶς εἶναι δυνατὸν ὅτι πάντες οἱ νῦν ἄνθρωποι καλοῦσι «*penchant*» «*au-dessous*» «*unter*» «*en avant*» ὁ Ὅμηρος θὰ ἐκάλει *ἐπί*; Ἦγνόει οὗτος ἐπὶ τοσοῦτον τὴν κυριολεξίαν ἢ μήπως ὁ Φίλιος δὲν θὰ διαστάση νῦν νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ ποιητῆς ἦτο τυφλός;

Ὁ Rubensohn, πρὸς δὲν γνωρίζω ὅτι συμφωνεῖ νῦν καὶ ὁ Dörpfeld, βλέπων ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑποστηριχθῆ ἡ γνώμη τῆς ταυτίσεως τοῦ Τελεστηρίου πρὸς τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, ὑπολαμβάνει ὅτι ναὸς τῆς Δήμητρος εἶναι ὁ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κολωνοῦ, ὀλίγον χαμηλότερον, ἀνακαλυφθεὶς δευτέρος εὐμεγέθης, ἀλλὰ μικρότερός πως τοῦ πρώτου ναός. Τὴν γνώμην ταύτην, τὴν ἐπίσης ἄρδην ἀνατρέπουσαν ὀλόκληρον τὴν περὶ τοῦ Τελεστηρίου θεωρίαν τοῦ Φιλίου, ἠδύνατό τις νὰ παραδεχθῆ ὡς μυριάκις προτιμότεραν τῆς τοῦ Φιλίου. ἂν ἦτο βέβαιον ὅτι μόνη ἡ Δημήτηρ, οὐχὶ δὲ καὶ ἡ Κόρη, εἶχεν ἴδιον ναὸν ἐν Ἐλευσίνι, ὡς ἐγὼ φρονῶ. Ἐννοεῖται δ' ὅμως ὅτι ὁ Φ. ἀπορρίπτει ὡς ἐσφαλμένην καὶ τὴν περὶ ὑπάρξεως δύο χωριστῶν ναῶν γνώμην μου ταύτην, ἣν ἐστήριξα οὐχὶ μόνον ἐπ' αὐτῆς τῆς ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ ἀνακαλύψεως τῶν θεμελίων τῶν δύο τούτων παρακειμένων ναῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀρχαίων τινῶν μαρτυριῶν, ἅς ὁ Φ. θέτει ἐκποδῶν μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας. μεθ' ἧς καὶ πᾶσαν ἄλλην μὴ συμφέρουσαν αὐτῷ μαρτυρίαν, «*περιττὸν*» θεωρῶν πολλάκις, μετ' ἀρκετῆς περιφρονήσεως, τὸ νὰ ἀσχοληθῆ περὶ αὐτῶν, ὡς ἐθεώρησε περιττὸν νὰ ἀσχοληθῆ καὶ περὶ αὐτῆς ταύτης *τῆς βάσεως* τῆς ἐργασίας μου, ἦτοι τῆς τοπογραφικῆς σημασίας τῶν μορφῶν τῶν Ἐλευσινιακῶν κεραμογραφιῶν, ἀφ' ἧς ἀφορηθεὶς ἔγραψα ὅσα ἔγραψα περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Ἐλευσινίων! Ἐχομεν δηλαδή, πλὴν τῶν ἀγγειογραφιῶν ἐξ ὧν ὠρμήθην, τὸ ῥητῶς τὴν ἐν Ἐλευσίνι ὑπαρξίν δύο ναῶν, Δήμητρος καὶ Κόρης,

1. Ἴδε τὴν σημείωσιν τοῦ Wood παρὰ Chandler, Trav. in Greece p. 190. (Barthélemy, Voyage du jeune Anacharsis, Hervé 1789 vol IV p. 167).

2. F'r. Lenormant, D'Athènes à Eleusis, p. 11.

3. Chateaubriand, Itinéraire de Paris à Jérusalem (Oeuvres choisies Paris 1839) tom I p. 114.

4. R. Chandler, Reisen in Griechenland. Leipzig 1777 S. 269.

μαρτυροῦν χωρίον τοῦ Ἀστερίου¹ «οὐ σὺ Δήμητρα καὶ Κόρην ὑπὸ τῆς ἀνοίας σαυτῶ ἐθέωσας; ἐδείμω δὲ [αὐταῖς] δύο γυναιούς ναοὺς καὶ θυσίαις ταύτας τιμᾶς καὶ παντοίαις προσκυνεῖς θεραπείαις; Οὐ κεφάλαιον τῆς σῆς θρησκείας τὰ ἐν Ἐλευσίनि μυστήρια» κτλ. Ἄλλ' ὁ Φίλιος ἀρπάζων τὴν «ὄσον εὔστοχον τόσον καὶ ὀρθὴν παρατήρησιν», τὴν συγχρόνως ὑπὸ τε τοῦ Σκιᾶ καὶ τοῦ Τσοῦντα τυχαίως καὶ ἄνευ μελέτης τινὸς προταθεῖσαν, ὅτι δηλαδὴ δέον νὰ ἀναγνώσωμεν «ἐδείμω δὲ δύο γυναιόΙς ναοὺς», φρονεῖ ὅτι τὸ χωρίον παύει τοῦ νὰ παρέξη αὐτῷ πράγματα. Οὐδ' ἐσκέφθη κἄν ὅτι τὴν «τόσον εὔστοχον ὄσον καὶ ὀρθὴν» διόρθωσιν ταύτην ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ σκεφθῆ πᾶς ἐκδότης καὶ πᾶς ἀναγνώστης τοῦ Ἀστερίου, ὅτι δέ, ἂν ἡ λέξις ἀφέθη ὡς ἔχει, τοῦτο ἐγένετο διότι πᾶς ὅστις λάβῃ τὸν κόπον νὰ σκεφθῆ ὀλίγον ἐπὶ τοῦ χωρίου, πρῶτον μὲν βλέπει ὅτι τὸ *γυναιόΥς* ἔχει ὀρθιῶς ὄχι μόνον διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ καλέσῃ καὶ ὁ λυσσωδέστερος Ἕλληνα χριστιανὸς «γύναια» τὰς δύο ἐκεῖνας «ἄγνας» καὶ «σεμνάς» θεᾶς τῶν Ἑλλήνων προπατόρων καὶ πατέρων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι *γυναιόΥς* ναοὺς ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ῥηθῆ. Πβλ. τὰ «γύναια» καὶ «γυναικεῖα» δῶρα, λουτρά, βουλὰς, ἀγοράς, αὐλάς, πέπλους κτλ. (Ὁμήρ. Ὀδυσ. λ. 437 καὶ 531, ο, 247. — Ἡσιόδ. Ἔργα καὶ ἡμέραι 751. — Μένανδρ. ἐν Συναριστώσαις), πρὸς δὲ πβλ. πάσας τὰς φράσεις ἐνθα αἱ λέξεις *γύναιος* καὶ *γυναικεῖος* ἀντιτίθενται πρὸς τὰς ἀνδρείους ἀγοράς, ἱμάτια, πέπλους, αὐλοὺς κτλ. (π. χ. Ἀριστοφ. Ἐκκλησι. 75. — Θεοκρίτου 28, 10. — Ἡροδότ. 1, 17. — CIG. 3657 κτλ.).

Ἄλλ' ἔστω! ἄς διορθώσωμεν τὸ χωρίον εἰς «*δύο γυναιόΙς ναοὺς*» ὡς θέλει ὁ Φ. Πῶς ὅμως καὶ οὕτω δὲν βλέπει οὗτος ὅτι καὶ πάλιν ὁ Ἀστέριος ὀμιλεῖ περὶ *ναῶν* τῶν δύο θεῶν καὶ οὐχὶ *ναοῦ*; διατί δ' οὗτος δὲν γράφει *ναὸν* καὶ οὐχὶ *ναοὺς ἐδείμω*; Ἡ μήπως πρέπει νὰ διορθώσωμεν καὶ τὸ *ναοὺς* εἰς *ναόν*; Τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐκόλον διὰ τὸν Φίλιον, οὐδεὶς δὲ κωλύει αὐτὸν νὰ διασκευάσῃ τὸ χωρίον συμφῶνως πρὸς τὰς ὀρέξεις του. Παρακαλῶ δ' ὅμως αὐτὸν νὰ μὴ λησμονήσῃ νὰ διορθώσῃ καὶ τὸ «καὶ θυσίαις *ταύτας* τιμᾶς» εἰς «*ταῦτα*» ἵνα συμφωνήσῃ, ὡς δεῖ, πρὸς τὰ ἀμέσως προηγούμενα «*γύναια*» αὐτοῦ. . . .

1. Ἐγκώμιον εἰς μάρτυρας σελ. 324 ἐκδ. Migne.

Ἄλλὰ μήπως μόνον τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἐλευσίνος, αἱ κεραμογραφίαι καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ἀστερίου μαρτυροῦσι τὴν ὑπαρξιν δύο ναῶν ἐν Ἐλευσίνι; Ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος (στίχ. 270, 297 κέξ.) μαρτυρεῖ ῥητῶς καὶ σαφῶς ὅτι οἱ Ἐλευσίνιοι ἔκτισαν τὸν ναὸν τῆ *Δήμητρι μόνον* καὶ δὴ ὅτε ἡ Κόρη ἔμενον ἐν τῷ Ἄδῃ παρὰ τῷ συζύγῳ αὐτῆς Πλούτωνι, οὐδεὶς δ' ἐγνώριζεν, οὐδ' αὐτὴ ἡ Δημήτηρ, ὅτι θὰ ἤρχετο καὶ ἡ Κόρη ἐν Ἐλευσίνι. Ὅτε δὲ ἡ Ἴρις ἦλθεν εἰς Ἐλευσίνα ὡς ἄγγελος τοῦ Διὸς παρὰ τῆ *Δήμητρι*, «εὗρεν ἐν νηῷ *Δήμητρα*» μόνην αὐτὴν «Ἐλευσίνος κραναὸν πτολιέθρον ἔχουσαν» καὶ «*ἀπάνευθε*» πάντων τῶν θεῶν καὶ αὐτῆς τῆς Κόρης μοναΐζουσαν (στίχ. 319). Ποῦ δ' εὗρεν ὁ Φίλιος μαρτυρούμενον ὅτι ὁ μόνη τῆ *Δήμητρι* καθιερωθεὶς ναὸς οὗτος ἐνεκαινιάσθη ἐκ δευτέρου προσπεθείσης τῆς Κόρης ὡς συννάου θεᾶς, ἀγνοῶ. Βεβαίως αὐτὸς δὲν παρέστη εἰς τὰ δευτέρα ἐγκαίνια ταῦτα! Βραδύτερον, ὅτε ὁ Ἐρμῆς τοῦ Ὀμηρικοῦ ὕμνου (στίχ. 388) ἔφερεν εἰς Ἐλευσίνα τὴν Κόρην «*σῆσε ἄγων νηοῦ προπάρουθε*», δηλαδὴ οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ ἀλλὰ πλησιέστατα αὐτοῦ, ὅπως κεῖται καὶ ὁ παρὰ τὸν ναὸν τῆς *Δήμητρος* δευτέρος ναός, ὃν ἐγὼ ἀποδίδω τῆ *Κόρη*. Ἐν τῷ αὐτῷ ὕμνῳ (στίχ. 396) ἡ Δημήτηρ λέγει τῆ μόλις ἀφικομένη *Κόρη*, ὅτι «*παρ' ἐμοὶ καὶ πατρὶ . . . ναιεταίσις*», ὅπως δὲ ὁ πατήρ αὐτῆς (Ποσειδῶν¹) δὲν ἦτο *σύνναος* τῆς *Δήμητρος*, ἀλλ' εἶχεν ἴδιον ναὸν ἐν Ἐλευσίνι, οὕτω καὶ ἡ *Κόρη* θὰ εἶχε πάντως ἴδιον ναὸν παρὰ τὸν τῆς *Δήμητρος*. Ἐπίσης σαφῶς διακρίνει τὸν ἰδιαιτέρον ναὸν τῆς *Δήμητρος* ἀπ' ἐκείνων τῶν ἄλλων θεῶν, ἐπομένως καὶ τοῦ τῆς *Κόρης*, ἡ *Αἴθρα* τοῦ *Εὐριπίδου* (*Ἰκέτιδ.* 1-2), ἥτις εὐχομένη τοῖς θεοῖς ὑπὲρ εὐδαιμονίας τοῦ παιδὸς αὐτῆς *Θησέως* καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων, λέγει

Δήμητερ ἐττιοῦχ' Ἐλευσίνος χθονός
τῆσδ', οἱ [αἴ:] τε ναοὺς ἔχετε πρόσπολοι θεᾶς,

ἐνθα νομίζω ὅτι ἐπειδὴ ἡ *εὐχὴ* δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπευθύνηται καὶ τοῖς ἱερεῦσιν (προσπόλοις) τῆς *Δήμητρος* — ὧν οὐδ' ἄλλως ἐν τῷ δράματι τοῦτο δηλοῦται ἢ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρουσία —, τὸ *πρόσπολοι*

1. Πausan. 1, 38, 6 καὶ Διενθ. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχαιολ. τόμ. Δ', σελ. 349.

σημαίνει τοὺς περὶ τὴν Δήμητρα δευτερεύοντας Ἐλευσινιακοὺς θεοὺς, τοὺς ὡς ἡ Κόρη καὶ ἡ Ἑκάτη διακονοῦντας αὐτῇ, ἔχοντας δὲ περὶ τὸν ναὸν καὶ βωμὸν τῆς Δήμητρος ἰδίους ναοὺς. Οὕτως αὐτὸς ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος, ὃν βεβαίως εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Εὐριπίδης γράφων τὰς Ἰκέτιδας, καλεῖ *πρόπολον* τῆς Κόρης τὴν τῆς Ἐλευσίνος Ἑκάτην¹, τὴν κατ' ἔμὲ ἔχουσιν τὸν τρίτον καὶ πάντων μικρότερον ναὸν τοῦ κολωνοῦ τῆς Ἐλευσίνος².

Ὁ ταῦτα πάντα πρὸς οὐδὲν λογιζόμενος Φίλιος οὐδόλως ἄπορον ὅτι εὐρισκόμενος καὶ πρὸ τῆς ἐπιγραφικῶς μεμαρτυρημένης ὑπαρξεως *δύο θησαυρῶν*, ἐνὸς τῆς Δήμητρος καὶ ἐτέρου τῆς Κόρης, παραδέχεται ὅτι αἱ θεαὶ αὗται ἠδύναντο κάλλιστα νὰ ἔχωσιν ἐκάστη ἴδιον κτίριον μεγέθους καὶ σχήματος ναοῦ ὡς θησαυρόν, δηλαδὴ πρὸς σκοπὸν ἐντελῶς ἐποιουώδη, οὐχὶ δ' ὁμῶς καὶ ναόν, ὅστις οὐχὶ μόνον ἦτο κύριον οἰκοδόμημα τῆς λατρείας, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖος ἐν Ἐλευσίνι, ἐνθα κυρίως ἐδοξάζετο ὅτι ἡ Κόρη μέγα μέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἀπουσίαζε τῆς Ἐλευσίνος, ὁπότε κλειόμενον τοῦ ναοῦ αὐτῆς ἔδει νὰ κλείη τὰς πύλας αὐτοῦ καὶ ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, ἂν αὗται ἦσαν σύνναοι.

Πρὸς τούτοις τὴν ὑπαρξιν δύο χωριστῶν ναῶν τῶν δύο θεῶν ἐνδεικνύει σαφῶς καὶ ἡ μεμαρτυρημένη ὑπαρξις δύο ἱεροφαντίδων, (τῆς μὲν τῆς πρεσβυτέρας θεᾶς Δήμητρος, τῆς δὲ τῆς νεωτέρας θεᾶς Κόρης³), ἡ ὑπαρξις ἰδίων ἐκάστη βωμῶν⁴ καὶ τὰ διακεκριμένα «*ἱερὰ δάπεδα Περσεφόνης*»⁵, τέλος δὲ τὸ γεγονός ὅτι τῶν Ῥειτῶν «*ὁ μὲν πρὸς τῇ θαλάσῃ τῆς πρεσβυτέρας θεοῦ νομίζεται, ὁ δὲ πρὸς τὸ ἄστν τῆς νεωτέρας*»⁶. Εἶναι ἀληθές ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν ἀνεκαλύφθη ἐπιγραφή τις μαρτυροῦσα τὴν ὑπαρξιν καὶ ἰδιαιτέρας ἱερείας τῆς Κόρης. Τὸ γεγονός ὁμῶς ὅτι ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἀναφέρεται ἱερεία

1. τῆσιν (Δήμητρι καὶ Κόρη) δ' ἐγγύθεν ἤλθ' Ἑκάτη λιπαροκρήδεμος·
πολλὰ δ' ἄρ' ἀμφαγάπησε κόρην Δημήτερος ἀγνήν
ἐκ τοῦ οἱ πρόπολος καὶ ὀπάων ἔπλετ' ἄνυσσα (στίχ. 433-440).

2. Διεθν. Ἐφημ. Νομ. Ἀρχαιολ. τόμ. Δ', σελ. 356 κέξ.

3. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1900 σελ. 74-86. — CIA. III, 899. — Foucart ἔ. ἀ. σελ. 63-66 καὶ 73.

4. IG. II, 834β, p. 525, 4 — Ditt. 587, 110 f. CIA. III, 899.

5. Εὐριπίδ. Ἰκέτιδ. στίχ. 271.

6. Ἡσύχιος ἐν λ. Ῥειτοί

μόνης τῆς Δήμητρος, οὐχὶ δὲ Δήμητρος καὶ Κόρης, μόλις δὲ ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς χρόνοις ἀπαντᾷ «ἱερεία Δήμητρος καὶ Κόρης», ἐνδεικνύει νομίζω, ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν ἐκάστη θεὰ εἶχε τὴν ἰδιαίτερον αὐτῆς ἱερείαν, μόλις δὲ κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν, κατ' ἀκολουθίαν ἴσως τελείας καταστροφῆς τοῦ ἐνὸς τῶν δύο ἐπὶ τοῦ κολωνοῦ ναῶν καὶ δὴ τοῦ τῆς Κόρης, μὴ ἀνοικοδομηθέντος ἔκτοτε, αἱ δύο θεαὶ ἐγένοντο κατ' ἀνάγκην σύνναοι, ἀνατεθείσης καὶ τῆς διακονίας αὐτῶν μόνη τῇ ἱερείᾳ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, πάντοτε δ' ὁμως ἔχουσαι ἐκάστη τὴν ἀπαραίτητον διὰ τὰ μυστήρια ἰδίαν ἱεροφάντιδα. Ὁ πάντων κάλλιστα, λεπτομερέστερον καὶ θετικώτερον μελετήσας τὰ τοῦ ὄργανισμοῦ τοῦ ἐν Ἐλευσίνι ἱερατείου Foucart γράφει¹: à l'époque classique, la prêtresse est appelée simplement ἡ ἱερεία dans les passages où l'ambiguïté n'est pas possible; dans les autres on ajoute seulement τῆς Δήμητρος. Le plus ancien exemple connu jusqu'ici de τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης n'est pas antérieur à la conquête romaine; tous les autres sont de l'époque impériale. Peut-être Coré avait-elle une prêtresse spéciale, comme elle avait une hiérophantide et un trésor particulier.

Ἐν τέλει ὁ Φίλιος εὐρίσκει καὶ μέγα τι ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ. Τοῦτο δ' εἶναι — λέγει — ὅτι κατ' αὐτὸν αὐτὸς ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος καλεῖ ναὸν τὸ κατόπιν κληθὲν τελεστήριον, μυστοδόκον δόμον, σηκὸν κτλ. Ἐξάγει δὲ τοῦτο ὁ Φίλιος ἐκ μιᾶς ἀπορίας . . . αὐτοῦ τοῦ Φιλίου! Ἀπορεῖ δηλαδὴ ἀπλούστατα ὁ ἀνὴρ «πῶς τῇ ἀληθείᾳ ἠδυνήθησαν νὰ φαντασθῶσιν ἄνθρωποι, ὡς ὁ Foucart καὶ ὁ Σβορώνος, ὅτι ὁ Ὀμηρικὸς ὕμνος μνημονεύει μὲν τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἄλλου τούτου ξεχωριστοῦ καὶ ἥιτονος βεβαίως σημασίας (!) οἰκοδομήματος, δὲν μνημονεύει δὲ τοῦ Τελεστηρίου, ἐνῶ ὁ ὅλος ὕμνος τοῦτον κυρίως ἔχει τὸν σκοπὸν, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ νὰ προσηλυτίσῃ εἰς τὰ σεμνὰ ὄργια, ἃ αὐτὴ ἡ θεὰ ἐδίδαξε τοῦς Ἐλευσινίους». Ἀλλὰ φεῦ! οὐχὶ μόνον ὁ ναὸς τῆς κυρίας θεότητος παντὸς ἱεροῦ περιβόλου, ὅσον μικρὸς καὶ ἂν εἶναι, εἶναι τὸ πάντων μείζονος σημασίας οἰκοδόμημα,

1. Les grands mystères p. 71.

ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναγινώσκων ἐπιμελῶς τὸν ῥηθέντα ὕμνον ἀδύνατον εἶναι, φρονῶ, νὰ συμμερισθῇ τὴν ἀφελῆ ἀπορίαν τοῦ Φιλίῳ, διότι οὐδὲ λέξις αὐτοῦ δηλοῖ ὅτι ἡ Δημήτηρ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ τῶν Ἐλευσινίων νὰ εἰσέρχεται, διημερεύη καὶ διανυκτερεύῃ ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς, «ἐνθα καθεζομένη μακάρων ἀπο νόσφιν *ἀπάντων* | μίμνε πόθῳ μινύθουσα βαθυζώνοιο θυγατρὸς (στίχ. 303-304) — οὐδὲ θεοῖσι μίσγεται, ἀλλ' ἀπάνευθε θυώδεος ἐνδοθι νηοῦ | ἦσαι». Ἡ Δημήτηρ ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Κελεοῦ παρήγγειλε τοῖς Ἐλευσινίοις νὰ κτίσωσιν αὐτῇ ναὸν καὶ βωμόν, χωρὶς οὐδὲ λέξιν νὰ εἴπῃ ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ, ἢ περὶ τὸν βωμόν, ἢ ἀλλαχοῦ, δέον νὰ τελῶσιν οὗτοι τὰ ὄργια, ἅτινα θέλει διδάξει αὐτοὺς ἵνα πρὸς τιμὴν αὐτῆς τελῶσιν εὐαγέως. Εὐθύς κατόπιν ἔφυγεν αὐτὴ ἐκ τοῦ δόμου τοῦ Κελεοῦ ἄγνωστον ποῦ διευθυνθεῖσα, ὅτε δὲ μετὰ τινα χρόνον συνετελέσθη ἡ οἰκοδομία τοῦ ναοῦ αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων καὶ οὗτοι ἀπεχώρησαν οἴκαδε («αὐτὰρ ἐπεὶ τέλεσαν καὶ ἐρώησαν καμάτοιο, βάν ρ' ἴμεν οἴκαδ' ἕκαστος» στίχ. 301-302), ἐπανῆλθεν αὐτὴ καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν ναὸν αὐτῆς «ἐνθα καθεζομένη μακάρων ἀπὸ νόσφιν ἀπάντων», ὁπότε βεβαίως δὲν θὰ ἐπέτρεπε τῷ ὄχλῳ τῶν Ἐλευσινίων νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ ἐρημητήριον αὐτῆς μεταβάλλοντι αὐτὸ εἰς τελεστήριον παννυχίων καὶ πολυημέρων τελετῶν! Βραδύτερον πάλιν, ὅτε μετὰ ἐνιαυτὸν ἦλθον διαδοχικῶς πρὸς αὐτὴν ἐκ μέρους τοῦ Διὸς ἡ Ἴρις καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ πάντες, εὗρον αὐτὴν πάλιν ἐν τῷ «νηῷ» καὶ «ἀπάνευθε» πάντοτε πάντων καθημένην (στίχ. 314-333 καὶ 355). Ὅτε δὲ τέλος ὁ Ἑρμῆς κομίζει ἐκ τοῦ Ἄδου τὴν Περσεφόνην, «στῆσε ἄγων ὅθι μίμνεν ἐϋστέφανος Δημήτηρ, νηοῖο προπάρουθε θυώδεος». Παρελθούσης δὲ τῆς ὄργῆς τῆς Δήμητρος ἔρχεται ἡ Ῥέα εἰς τὸ Ῥάριον πεδῖον «Δήμητρα κυανόπεπλον ἀξέμεναι μετὰ φῦλα θεῶν» (στίχ. 442), τότε τὸ πρῶτον τῆς θεᾶς ἐλθούσης εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ πρὸς τὰ φῦλα τῶν Ἐλευσινίων, διότι μόλις τότε αὕτη

κιοῦσα θεμιστοπόλοις βασιλεῦσιν
 δεῖξε, Τριπτολέμῳ τε Διοκλεῖ τε πληξίππῳ,
 Εὐμόλπου τε βίῃ Κελεῷ θ' ἠγήτορι λαῶν,
 δρησμοσύνην θ' ἱερῶν, καὶ ἐπέφραδεν ὄργια πάσιν.

Ἄπορῶ καὶ ἐξίσταμαι ἀληθῶς ποῦ ἐν τούτοις πᾶσιν εὐρίσκει ὁ Φίλιος ὅτι ἡ Δημήτηρ «κιοῦσα» παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς Ἑλευσίνας, ἐνετείλατο τὸ πρωτάκουστον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λατρεία πρᾶγμα νὰ τε-
 λῶσι τὰ παννύχια ὄργια ἐν τῷ ναῷ αὐτῆς «ἐνθα δῆπου τῷ ἱερο-
 φάντῃ μόνῳ παρελθεῖν θεμιτὸν ἦν, κατὰ τὸν τῆς τελετῆς νόμον»¹,
 οὐχὶ δὲ ἀλλαχοῦ, καὶ δὴ ἐν κοινῷ τινι κέντρῳ πάντων τῶν βασιλέων,
 οἶον π. χ. ἦτο πρῶτον μὲν ὁ «μέγας» ὁ καὶ «πυκινὸς» δόμος τοῦ κυ-
 ριωτέρου αὐτῶν Κελεοῦ — ὃν οἶκον ἤδη ἠγίασε διὰ τῆς εἰσόδου καὶ
 ἐπὶ μακρὸν παραμονῆς αὐτῆς ἡ Δημήτηρ, ἀναχωροῦσα δ' ἐνέπλησεν
 «ὀδμῆς ἡμεροέσεως», φέγγους λαμπροῦ καὶ αὐγῆς ὁμοίας ἀστεροπῆ
 (στίχ. 275-280) καὶ ἐν ᾧ δόμῳ ἐτελέσθη ἡ πρώτη θεία λειτουργία
 τῆς Ἑλευσινίας Δήμητρος, διότι ἐν αὐτῇ αἱ γυναῖκες τοῦ οἴκου τοῦ
 Κελεοῦ, ἅμα τῇ ἀναχωρήσει τῆς Δήμητρος, «παννύχια κυδρὴν θεὸν
 ἰλάσκοντο, δείματι παλλόμεναι»², — δεύτερον δὲ αὐτὸς ὁ ἐπὶ προῦ-
 χοντι κολωνῶ ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος βωμὸς αὐτῆς, ἐξ οὗ κατό-
 πιν, ἀναπτυχθείσης τεραστίας τῆς φήμης τῆς λατρείας καὶ τοῦ ἀριθ-
 μοῦ τῶν μυστῶν, κάλλιστα πιθανὸν νὰ ἐξεπῆγασε τὸ Τελεστήριον, ὡς
 ἐκ τοῦ πρὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διονύσου Ἑλευθερέως βωμοῦ ἐξεπῆγασε τὸ
 πρὸς ἄνετον ὑπὸ μυριάδων ἀνθρώπων θέαν τῶν Διονυσιακῶν τελετῶν
 κατασκευασθὲν οἰκοδόμημα, τὸ θέατρον ἐπονομασθὲν ἀπὸ τοῦ κυριω-
 τέρου αὐτοῦ μέρους.

Ἄλλως δὲ ὁ ἀπαιτῶν, ὡς ὁ Φίλιος, νὰ εὔρη ἐν τῷ Ὀμηρικῷ ὕμνῳ
 μνημονευόμενον πλὴν τοῦ ναοῦ καὶ τὸ Τελεστήριον τοῦ μυστικοῦ αὐ-
 τῆς δράματος εἶναι ὡς νὰ ἐζήτει νὰ εὔρη ἐν ἀναλόγῳ Ὀμηρικῷ
 ὕμνῳ εἰς τὸν Διόνυσον μνεῖαν τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου παρὰ τὸν
 ἀρχαῖον βωμὸν καὶ ναὸν τοῦ Διονύσου Ἑλευθερέως!

Ὁ οὗτω κολοσσικῶς ἐν τῷ κυρίῳ μέρει τῶν Ἑλευσινιακῶν αὐτοῦ
 μελετημάτων ἀπατηθεὶς φίλος Φίλιος ἦτο ἐπόμενον ὅτι καὶ ἐν τοῖς
 λοιποῖς ζητήμασι, τοῖς ἀπὸ τούτου ἐξηρητημένοις, ἠθελεν ἀναγκαιῶς
 ὑποστῆ μεῖζονας ἔτι πλάνας, σκότος ἀντὶ φωτὸς ἐπιχέων ἐπὶ τῶν
 ζητημάτων καὶ ἀναγκαζόμενος νὰ πλάττῃ κατὰ τὸ δοκοῦν μόνη τῇ

1. Αἴλιαν ἀπόσπ. 12 ἐκδ Didot. Πβλ. Δ. Φιλίου, Ἑλευσινιακὰ μελετή-
 ματα σελ. 30, 1.

2. Ὀμηρ. ὕμνος εἰς Δήμητρ. στίχ. 292-293.

φαντασία αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ θέλομεν ἐπιχειρήσει νὰ καταδείξωμεν ἐν τοῖς ἑξῆς.

(Ἔπεται συνέχεια.)

Ι. Ν. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

PUBLICATIONS DE M. J. N. SVORONOS

(Chez l'auteur à Athènes rue Maria 3^B et chez M M Beck et Barth
libraires à Athènes)

1. — Corpus des monnaies de l'Empire des Ptolémées (Τὰ νομίσματα τοῦ Κράτους τῶν Πτολεμαίων), vol. I-III avec 64 planches phototypiques, Athènes 1904, 4°. Prix Thérion de l'Académie Royale de Sciences à Munich, prix Hallier de Hauteroche de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres à Paris et prix Vte B. de Jonge de la Société Royale de Numismatique de Belgique.— Fr. 100.
Le quatrième et dernier volume (partie metrologique, supplements, sommaire, prix des monnaies, indices etc.) est sous presse.
2. — Numismatique de la Crète ancienne, accompagnée de l'histoire, la géographie et la mythologie de l'île. Première partie avec 35 planches phototypiques, Mâcon 1890 4°. Prix Bordin de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (France) et prix Zografos de l'Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France.— Fr. 60.
3. — Ἑρμηνεῖα τῶν μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου καὶ τοπογραφία Ἐλευσίνος καὶ Ἀθηνῶν, avec 9 planches et 33 vignettes, Athènes 1901, 8°. Prix Zografos de l'Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France.— Fr. 10.
4. — Περὶ τῶν εἰσιτηρίων τῶν ἀρχαίων. Μέρος Α, Εἰσιτήρια τοῦ Λυκουργείου Διονυσιακοῦ θεάτρου καὶ τῆς Κλεισθενείου Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηναίων. Ἀθῆναι 1898, 8°. Extrait du Journal

International d'Archéol. Numismatique. (Le même en français dans le Rivista Italiana di Numismatica). Prix Gneccchi de la Société Numismatique de Milan.— Fr. 8.

5. — Τὰ κειμήλια τῶν Μουσείων μας. (Α', Ἐπίνητρον ἐξ Ἐρετρίας. Β, Τὰ Πραξιτέλεια ἀνάγλυφα τῶν Μουσῶν. Γ', Περσεὺς καὶ Δεινίας ἐκ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀντικυθέρων.) Ἀθῆναι 1904, 4°. — Fr. 5.

6. — Ulysse chez les Arcadiens et la Télégonie d'Eugammon à propos des types monétaires de la ville de Mantinée, avec une planche, Paris 1889, 4°. (Extrait de la Gazette archéologique). — Fr. 5.

7. — Das Athener Nationalmuseum. Phototypische Wiedergabe seiner Schätze mit erläuterndem Text. Deutsche Ausgabe, besorgt von Dr W. Barth.

α) Heft 1-2. Die Funde von Antikythera. Athen 1903, 4°, (20 Tafeln). — Fr. 20.

β) Heft 3-4. Die Reliefs mit Ausschluss der Grabreliefs. Athen 1905, 4°, (20 Tafeln). — Fr. 18.

γ) Heft 5-6. Fortsetzung der Reliefs. Unter der Presse. (20 Tafeln). — Fr. 18.

8. — Τὸ αὐτὸ ἑλληνιστί, ἦτοι:

Τὸ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὸν Μοῦσεῖον. Φωτοτυπικὴ ἀντιγραφή τῶν ἐν αὐτῷ θησαυρῶν, μετ' ἐπεξηγητικοῦ κειμένου.

α) Τεύχη 1-2. Ὁ θησαυρὸς τῶν Ἀντικυθέρων. Ἀθῆναι 1903, 4°, (20 πίνακες).

β) Τεύχη 3-4. Τὰ ἀνάγλυφα πλὴν τῶν ἐπιτυμβίων. Ἀθῆναι 1904, 4°, (20 πίνακες).

γ) Τεύχη 5-6. Συνέχεια τῶν ἀναγλύφων. Ὑπὸ τύπωσιν, δημοσιευόμενον μετὰ ἓνα μῆνα. (20 πίνακες).